

A LEÍRÓ KATALÓGUS ALAPFELADATAI

DOMANOVSKY ÁKOS

„**A** kodifikálás olyan elveknek a precíz és explicit érvényrejuttatása, amelyek tökéletlenül és bizonytalanul már addig is érvényesültek” — mondja L. Jolley,¹ elmulasztva hozzátenni, hogy a címleírási szabályzatokra ezt a tételt még csak óhajtó módban lehet alkalmazni, mert megfelelő elméleti előkészítés hiányában eddig egyetlen szabályzat vagy szabályzattervezet sem jutott el adekvát címleírási elveknek sem a teljesen precíz, sem a valóban explicit, világosan kifejezett és félreérthetetlen érvényrejuttatásáig. Kétségtelenül azért, mert abból a teljesen helyes felismerésből, hogy a címleírás gyakorlati tevékenység, a könyvtárosok azt az abszolúte helytelen következtetést vonták le, hogy fölösleges ennek a gyakorlati tevékenységnek nagy elméleti alapot keríteni — a praxis úgyis megmutatja a helyes utat. Ezzel alapjában véve rokon álláspont jut kifejezésre az amerikai szakirodalomnak abban a nagyhagyományú tételében, amely a katalógizálást művészetnek minősíti. Bármennyire hízelgő is ez a fel fogás, mégis ugyanaz a tisztán prakticista álláspont rejlik mögötte, mint az előbbi, kevésbé eufemisztikusan megfogalmazott nézet mögött — a gyakorló címleíró szerepének a túlhangsúlyozása egyúttal az elmélet és a szabályalkotás jelentőségének alábecsülését implikálja, s gyakorlatilag is ezt eredményezte.

Csak az utóbbi évtizedek hozták meg a felismerést, hogy a címleírás következetesen racionális alapokra helyezésének előfeltétele a megfelelő elméleti megalapozás. Mert igaz ugyan, hogy a katalógizálás tulajdonképpen szerszámkészítés, de egy igen bonyolult, összetett szerszám készítése — műszaki vonalon az ilyen szerszám tömeges előállítására vonatkozó utasítás kidolgozását ma már multhatatlanul alapos elméleti előkészítés előzi meg. A katalógizálás terén ennek még csak a kezdetei mutatkoznak.

Az elméleti előmunkálatok logikai sorrendben legelső lépésének a leíró — megszokott, de pongyola nevén: betűrendes — katalógus feladatai tisztázásának kell lennie. Világos, hogy a katalógus berendezését, tehát a címleírás módját, szabályait elsősorban e feladatok határozzák meg. Az újabb irodalomban valóban minduntalan vissza is tér ennek a kérdésnek a felvetése s — anélkül, hogy a kérdés részletes, alapos analizisére sor került volna — már hagyományossá vált a reá adott válasz is. Ez a válasz jó úton jár és nagy vonalaiban megfelelő. Mégis érdemes az egész kérdéskomplexumot részletes analisisnek alávetni, egyrészt, mert föltétlenül haszonnal jár, ha szándékainkat, céljainkat végre egyszer alaposan szemügyre vesszük és explicite vallunk róluk, másrészt pedig, mert az említett hagyományos válasz még nem egy vonatkozásban hézagos, bizonytalan, sőt téves. Ez az írás kísérlet e hézagok, bizonytalanságok és tévedések kiküszöbölésére.

Jolley, Leonard: *The principles of cataloguing*. London, 1960. (= Crosby Lockwood's new librarianship series. 5.) 4. l.

E kísérlet során mindenekelőtt egy terminológiai jellegű feladat követel megoldást. Miután a könyvtárosok mind ez ideig nem alakítottak ki olyan adekvát szaknyelvet, mint például a jogászok vagy a technikusok, ezt a feladatot részlegesen, a katalógusfunkciók kérdésével illetőleg, itt el kell végeznünk. Ez a követelmény elsősorban nem a laikus számára semmit sem mondó terminus technicus-ok szaporítását jelenti, hanem azt, hogy a köznyelv csalóka, többértelmű szavait, mielőtt átvesszük és használjuk őket, megfelelő megmunkálásnak kell alávetnünk. Bármennyire meglepő is ez, tény, hogy e feladatot mindmáig nem végeztük el. Az eredmény magától értetődő: gondolkodásunk, következtetéseink minduntalan elbotlanak fejletlen terminológiánkban. A szemantikának azt a megállapítását, hogy gondolkodásunkra a nyelv döntő befolyást gyakorol, negatív vonatkozásában a címleírás gyakorlata és szabályai eklatáns példákkal illusztrálják, — az alábbiakban is mutatunk be olyan eseteket, amelyekben a tisztázatlan jelentésű szavak használata gondolkodásunkban primitív logikai botlásokat, s végső fokon katalógusainkban komoly gyakorlati hibákat okoz.

Másik fő feladatunk a címleírásilag releváns tényeknek, tényállásoknak a pontos megállapítása, körülhatárolása és precíz megfogalmazása — természetesen ismét csak témánk határai között. E releváns tények egyik csoportját éppen szándékaink képezik, amelyek címleírási megoldásaink mögött állnak — ezek maradéktalan tisztázása éppen olyan fontos, mint az objektív címleírási tényállásoké. Ez nemcsak a katalógus alapfeladatai mögött álló legátfogóbb szándékainkra, hanem a részletkérdések megoldásának indítékaira is vonatkozik.

Egyedül e két prelimináris feladat megfelelő megoldása teremtheti meg bármilyen címleírási kérdés, tehát a katalógusfunkciók kérdésének eldöntéséhez is, valamint e döntést pontosan kifejező szabály megfogalmazásához az elengedhetetlenül szükséges stabil alapot. Abból tehát, amit elfogunk mondani, semmi sem öncélú logikai elmefuttatás. Azoknak a hibáknak és mulasztásoknak, amiket az elmélet síkján elkövetünk, szükségszerűen jelentkeznak a közvetlen következményei a megfelelő gyakorlati tevékenység kifejtése során. Hogy ez mennyire így van, azt a felvetett témát illetőleg kitűnően illusztrálja az a tény, hogy a katalógizálás tárgyainak (e terminus tartalmát illetőleg ld. a 19.l-ot) pontos meghatározását, elhatárolását illetőleg valamennyi mai címleírási szabályzat rendelkezései erősen hézagosak. Ez nem véletlen, hiszen az, hogy mit regisztrálunk a katalógusban, attól függ, hogy milyen szolgálatok elvégzését várjuk el a katalógustól, mit tekintünk feladatának. Amíg az utóbbi kérdésre csak homályos, megközelítő választ adunk, addig nyilván a katalógizálás tárgyainak a precíz meghatározására sem kerülhet sor. De azt hiszem, az is, hogy a könyvtárosok a leíró katalógus alapfunkcióit illetően mindmáig nem jutottak el az egyetértéshez, részben szintén azon múlik, hogy még sohasem vették elvi szempontból alaposabban szemügyre ezt a kérdést.

Persze, mindezek ellenére szó sincsen arról, hogy a következőkben csupa meglepő újdonságot tudnánk mondani a könyvtáros olvasónak. Amit mondani akarunk, annak nagy részét a könyvtáros alapjában véve igen jól tudja, csakhogy nem tudatosítja a fontosságát, s ezért nem is számol vele kellőképpen, minduntalan elmulasztja levonni belőle a szükséges következtetéseket, és a tényekhez, ill. szándékaihoz igazítani formuláit, szabályait s így persze nemegyszer gyakorlatát is, — ezzel is dokumentálva az arisztotelészi tétel igazságát, hogy a nyilvánvalót a legnehezebb felfedezni.

Végül, azt hiszem, alábbi fejtegetéseinknek van némi témánk korlátain túlmutató metodikai értéke is. Hiszen a fogalmaknak és a releváns tényeknek azt az analízisét, s a kette-

jük közötti összhang megteremtését, amit az alábbiakban a katalógusfunkciókra vonatkozólag megkísérelünk, a címleírás számos más kérdését illetőleg is el kell majd még végezni.

Nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy a leíró katalógus funkciói — éppúgy, mint magának a könyvtárnak a funkciói is — nem vezethetők le tisztán logikai alapon. E funkciók a mindenkori történelmi helyzetnek, a könyvtári technika fejlettségi fokának, végső fokon pedig a könyvtárak társadalmi szerepének a függvényei. Feladatunk tehát nem az, hogy a funkciókat meghatározó, örökérvényű szabályt megkeressük, hanem az, hogy megállapítsuk, hogy ma milyen funkciók ellátását kell megkívánnunk e katalógustól. Pontosabban: a nagykönyvtárak és a szakkönyvtárak leíró katalógusaitól, amelyek viszonyainak szemmel tartásával azok az alapvető címleírási szabályzatok készülnek, amelyek felépítésének egyik kardinális kérdését igyekszünk itt tisztázni. A tömegkönyvtárak speciális problematikájára nem térünk ki. Nem tartjuk ugyan föltétlenül helyesnek azt a felfogást, amely a közművelődési könyvtárak címleírási szabályait a nagykönyvtári szabályok függvényének tekinti, s azt hisszük, hogy az előbbieknél megvan a saját speciális problematikája. E problematikával azonban itt nem foglalkozhatunk.

Így körülhatárolt feladatunk megoldását nyilván a mai tényleges helyzetből, vagyis abból kiindulva a legcélszerűbb megkísérelni, hogy milyen feladatokat látnak el tényleg mai katalógusaink, s még inkább, hogy milyen feladatok ellátását várja el tőlük a ma könyvtárosa. E megoldási módot persze érheti egy ellenvetés, s ez az, hogy megengedhetetlen módon tapad a mai állapotokhoz s a kérdést illető mai nézetekhez. Hiszen ha egyszer arra a feladatra vállalkoztunk, hogy a katalógusfunkciókat elvi alapon vizsgáljuk meg s az optimális megoldást keressük, akkor nyilván át kell lépnünk a fennálló helyzet s a mai nézetek korlátait s azt a kérdést is fel kell vetnünk, hogy nem lenne-e szükséges a jelenleg ellátott és az eddig már javasolt funkciók mellé teljesen újakat is beiktatnunk.

Elvileg ez az ellenvetés helytálló. Elképzelhető, hogy leíró katalógusaink fejlettségük mai fokán elláthatnának olyan alapvető jelentőségű feladatokat, amelyekre eddig még senki sem gondolt, holott a szükségletek, amelyeket e feladatok ellátása kielégítene, jelentkeznek már. Viszont az ilyen új lehetőségeket és új igényeket a valóságban többnyire nem az elmélet, hanem a gyakorlat érzékeli elsőnek; az elmélet feladata az esetek zömében a gyakorlat által jelzett új impulzusok megvizsgálására és megrostálására szorítkozik. A gyakorlatnak ezzel a vezető szerepével persze simán összefér az a tény, hogy sokak, sőt gyakran a többség gyakorlata is messze elmarad az elmélet által már jóváhagyott igények mögött — csak arról van itt szó, hogy az új szükségletek felismerése, az új ötletek először többnyire a gyakorlat síkján jelentkeznek. Azok a szükségletek, amelyeknek a kielégítésére megérett a társadalmi helyzet, általában elméleti előkészítés nélkül is mindig megteremtették maguknak kielégítésük előfeltételeit — ezek között a leíró katalógus megfelelő funkcióinak ellátását is; ha nem is általánosan, de legalább szórványosan érvényt szereztek maguknak. Ma sincsen semmi okunk sem feltételezni, hogy a lehetőség is, a kellő súlyú igény is meglenne már arra, hogy leíró katalógusaink ellássonak olyan újabb *alapfeladatokat*, amelyeknek eddig a gyakorlatban még semmi nyoma sem mutatkozott.

Feladatunk szóban forgó felfogásának, ill. ama módszer alkalmazásának, amelyet ez a felfogás előír, van azonban egy elég komolynak látszó akadálya: a tényleg ellátott katalógusfunkciók és az ellátandó funkciókra vonatkozó nézetek egyöntetűségének az a teljes hiánya, amely a katalógizálási eljárások és az ezekre vonatkozó nézetek sokfélesége mögött

meghúzódik. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a tervezett vizsgálathoz hiányzik az egységes kiindulási alap.

E nehézség azonban csak látszólagos. A célszerű eljárás számunkra nyilván az, ha minden egyes kérdésben a ma kifejezésre jutó álláspontok közül a legfejlettebbet tesszük kritikai vizsgálatunk tárgyává — vagyis azt, amely az illető katalógusfunkciót a legmesszebbmenően oldja meg. S itt önként kínálkozik az a formula, amelyet az 1961. évi párizsi katalogizálási konferencia szabályzattervezete (a továbbiakban: PT) a funkciók kérdésével illetőleg elfogadásra ajánl. Ezzel a formulával nyilván a világ könyvtárosainak többsége egyetért, — ezt nemcsak az bizonyítja, hogy a párizsi konferencia, amely magas fokban reprezentatív testület volt, majdnem egyhangúlag fogadta el, hanem az is, hogy e formula lényegileg összhangban van a legmodernebb elméleti megnyilatkozásokkal és szabályzatalkotási törekvésekkel.² Ez persze önmagában semmit sem érne, ha a formula nem felelne meg az előbb felállított feltételnek: ha az összes álláspontok között nem ez lenne az, amely valamennyi ma megkövetelhető katalógusfunkciónak a legmesszebbmenő ellátását képviselné. A formula azonban ennek a feltételnek is megfelel — a funkciók *lényegét* illetőleg, amint ezt meg fogjuk látni, a legfejlettebb álláspontot képviseli. Ugyanezt a PT kiegészítő rendelkezéseiről nem mindig mondhatjuk el: a funkciók ellátásának módját és mértékét illető rendelkezések egyike-másika megáll a félúton. Erről alább a megfelelő helyeken lesz még szó. A részletrendelkezések e hiányai azonban nem érintik az alapformulát, s így ezt joggal tehetjük kritikai vizsgálatunk kiindulópontjává. Ez érvelésünk ökonómiája szempontjából igen nagy előnyt jelent, mert felment bennünket a mai rendkívül bonyolult nemzetközi katalogizálási gyakorlat és a funkciókat illető közfelfogás részletes felmérése alól.

A PT-nek a katalógusfunkciókra vonatkozó alaptételét 2. §-a tartalmazza, amely a következőképpen hangzik:³

2. A KATALÓGUS FUNKCIÓI

A katalógus legyen hatékony eszköze a következők megállapításának:

- 2.1 megvan-e a könyvtárban egy bizonyos könyv;
- 2.2 a) egy bizonyos szerzőnek milyen művei és
- b) egy bizonyos műnek milyen kiadásai vannak meg a könyvtárban?⁴

² Így pl. Lubetzky, S.: Cataloging rules and principles (Washington, 1953, Library of Congress) c. nagyjelentőségű tanulmányával (ld. a 36. l-ját), és az A. L. A. katalogizálási szabályzattervezetének különböző verzióival (ld. Code of cataloging rules. Author and title entry. An unfinished draft for a new edition of cataloging rules, prepared for the Catalog Code Revision Committee by Seymour Lubetzky. Ed. by the A. L. A. March 1960. (soksz.)—IX. l. — és ugyanehhez: Additions, revisions and changes. September 1961. (soksz.)—2.l.)

³ Preliminary official report, I. F. L. A. International Conference on Cataloguing Principles. Issued by A. H. Chaplin. London, 8th November, 1961. (soksz.) 3. l. — Magyar fordítását ld. Könyvtári Figyelő. 8. évf. 1962. 1. sz. 2.l.

⁴ A PT 2.1 pontja még egy mellékmondatot is tartalmaz, amely így hangzik: „... mely a) szerzője és címe alapján, vagy b) ha a szerzőt a könyv nem nevezi meg, csak címe alapján, vagy c) ha a szerző és cím nem alkalmas vagy nem elegendő a könyv azonosításához, valamely más a címet pótló adat alapján ismerhető fel”. Ezt a cutteri hagyományokra visszanyúló toldalékot azért hagytuk ki a fenti idézetből, mert az első funkció olyan megközelítő meghatározásához, amilyent a többi funkciókat illetőleg az idézett 2.2 pont nyújt, teljesen fölösleges, — s emellett még egészen elhibázott is: egy *könyv* csak akkor ismerhető fel, csak akkor azonosítható *vagy* szerzője és címe, *vagy* csak címe, *vagy* valamely címet pótló adata alapján, ha a benne foglalt mű más kiadásban nem jelent meg, és a katalógushasználó

Elemző és kritikai feladatunk többrétű. Mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk, hogy a PT formulájában nincsenek-e logikai hibák, ellentmondások vagy hiányok. De arra is ki kell terjednie figyelmünknek, hogy ez a formula nem áll-e ellentétben a ma elterjedt legfejlettebb felfogással vagy gyakorlattal, végül pedig arra is, hogy az utóbbiakat nem terhelik-e logikai hibák, ellentmondások és hiányok azokon a pontokon, ahol eltérnek a PT formulájától. E három feladatot azonban összekapcsolva végezhetjük el — elkülönített tárgyalásuk sok ismétlést igényelne anélkül, hogy lényegesen világosabbá tenné érvelésünket.

AZ ALAPFELADATOK KIFEJLŐDÉSE

Mielőtt a PT álláspontjának az analíziséhez hozzáfognánk, vessünk egy futó pillantást annak a fejlődésnek a főbb mozzanataira, amely ennek az álláspontnak a kialakulásához vezetett — az európai-amerikai tradícióra. Ezt nem mellőzhetjük: a leíró katalógus funkcióinak kritikai analízisének természetesen jelentős szerepet kell juttatnunk a történeti szempontnak, miután, mint mondtunk, e funkciók történeti képződmények, mindenkor állapottuk csak fejlődésük ismeretében magyarázható és értékelhető. Valamely funkciót már egyedül az is igazolhat, hogy könyvtárosok és olvasók az idők folyamán kialakult szokás alapján elvárják, hogy a katalógus e funkciót ellássa (föltéve persze, hogy az idők során nem tettünk szert olyan újabb eszközre, amely ugyanezt a feladatot racionálisabban képes ellátni). Hiszen az ilyen megszokás azt mutatja, hogy az illető funkciót valóságos szükséglet hívta életre a múltban és a jelenben is fennáll a reá irányuló valóságos igény.

Történeti áttekintésünkben egyelőre még a PT terminológiáját használjuk egy eltéréssel és egy kiegészítéssel. Az eltérés az, hogy nem két, hanem három alapfunkcióról beszélünk: az egyes szerzők összes meglevő könyveiről, más szóval a szerzői oeuvre-ről, és az egyes művek meglevő kiadásairól, egyszerűbben: a művekről való információadást nem egy funkció két részeként, hanem — itt még kizárólag csak az egyszerűség kedvéért — két különálló funkcióként emlegetjük. A kiegészítés pedig mai gyakorlatunk egy tényére vonatkozik, amellyel később még részletesen foglalkozunk, s amelyet egy más helyen — 5. §-ában — a PT is rögzít. E tény az, hogy az első funkciót csak akkor tekintjük ellátottnak, ha a címleírást a könyvön szereplő adatoknak megfelelő helyen soroltuk be a katalógusba, a másik kettőt pedig akkor, ha egy szerző összes könyveinek, ill. egy mű különböző kiadásainak a címleírásait a katalógus egy pontján gyűjtöttük össze.

A mai katalógusfunkciók kialakulásának vizsgálatát a XV. század végével kell kezdenünk, amikor egyrészt az állományok növekedésével, főleg azonban a nyomtatott könyvek szaporodásával csírájukban már megjelennek ugyanazok a problémák, amelyekkel mai katalógusaink is küzdenek. Ebben az időben a katalógus-bejegyzések zöme — különösen a leíró katalógus előfutárainak tekinthető betűrendes katalógusokban, betűrendes mutatókban és a néhány nagy szakon belül betűrendezett katalógusokban, de még az egyszerű lelátárakban és a helyrajzi katalógusok jóval népesebb csoportjában is — műveket regisztrál,

ezt biztosan tudja is. E paragrafus szerkesztői nyilván azt érezték, hogy az első funkció meghatározása csonka annak a megemlékezés nélkül, hogy a funkció ellátása megköveteli, hogy a könyv regisztrálása a katalógusban a szerző nevének, a címnek, illetve a címpótló adatnak a könyvön szereplő formája alatt, illetve ez alatt is megtörténjék, — ami persze egészen más, mint amit a kihagyott mellékmondat tényleg mond. Ezzel a kérdéssel egyébként a PT 5. pontja foglalkozik (ld. alább a 25. l-ot).

A továbbiakban ezért a PT 2. pontjának elemzése során a szóban forgó mellékmondatot teljesen mellőzzük.

abban az értelemben, hogy csak a szerző konvencionális, közkeletű névformáját és a mű ugyanilyen címét tartalmazza, de nem közli sem a névnek, sem a címnek a katalogizált darabon tényleg szereplő formáit, ha ezek a konvencionálistól eltérnek, — ezeket az adatokat nem használja ki az ugyanazt a művet tartalmazó egyes daraboknak egymástól való megkülönböztetésére. Az egyes darab, a könyv-egyed megkülönböztetésére és azonosításának megkönnyítésére irányuló törekvéssel főleg a leltárszerű jegyzékekben találkozunk, de itt is csak szórványosan. E törekvések módszerei még teljesen a kódexekre szabottak, s vagy teljesen alkalmatlanok a nyomtatott kiadás megkülönböztetésére és megjelölésére (pl. a nagyságra, a kötésre, a kézírás jellegére vonatkozó megjegyzések), vagy legalábbis célszerűtlenek, nem a nyomtatott könyv nyújtotta legkedvezőbb lehetőségeket használják ki (így pl. az incipit és explicit, vagy a 2. levél kezdőszavainak feljegyzése). A katalógusok legtöbbje még a XVI. sz. elején sem tartja szükségesnek még azt sem, hogy megkülönböztesse a kéziratokat a nyomtatványoktól. Hogy a konkrét könyv regisztrálására a mai értelemben, tehát ugyanazon mű különböző kiadásainak cíMLEÍRÁSI úton való megkülönböztetésére az esetek túlnyomó részében egyáltalában nem gondoltak, azt eklatánsan bizonyítja az a számtalan eset, amikor a katalógus egyazon művet tartalmazó több darabot említ, gyakran egymás mellett, anélkül, hogy valamilyen további adat, például a megjelenési év hozzáadásával megkülönböztetné egymástól a kiadásokat. Ennek persze egyáltalában nem az az oka, hogy a középkori könyvtáros tisztázta magában, hogy ő műveket és nem könyveket fog katalogizálni. Még kevésbé beszélhetünk a művek regisztrálásának mint obligát katalógusfunkciónak a felismeréséről abban az értelemben, ahogyan a ma így hívott funkciót mi felfogjuk. Ugyanazon mű különböző kiadásainak és kézíratainak tudatosan a katalógus egy pontjára koncentrált regisztrálása ekkor még csak szórványos jelenség, mindössze néhány anonimánál, elsősorban a Bibliánál fordul elő. A szerzős műveket illetőleg ezt a feladatot a középkori betűrendes katalógusok csak első megközelítésben és melléktermékként látják el, az egyes szerzők összes könyvének egybegyűjtésén, pontosabban a stereotip szerzői névformák használatán keresztül.

A leíró katalógus mai funkciói közül tehát a XVI. század elejéig a betűrendes katalógusok csak egyet látnak el: a szerzői oeuvre egybegyűjtését. Az erre irányuló szándék nem vitatható, de még ez sem egészen tudatos: a könyvtárosnak ekkor még aligha jutott eszébe, hogy másképp is eljárhata, hogy a szerzői névnek a könyvön szereplő variánsa alatt is katalogizálhatná a könyvet.

A középkori katalogizálás tehát erősen ösztönös jelleget mutat — a módszerek megválasztásában kevés szerep jut a spekulációnak, a célok és eszközök analízisének. Ez egészen természetes is — a kis állományok, a katalógusok csekély terjedelme s az irodalom könnyen áttekinthető kicsiny volumene még nem kívánták meg a differenciált eszközök, bonyolult katalogizálási módszerek alkalmazását. A rendszónak, címfejnek még hasonlíthatatlanul kisebb volt a jelentősége, mint ma, s az egyes könyveknek a rajtuk tényleg szereplő adatok alapján történő regisztrálása gyakorlatilag nyugodtan mellőzhető volt. Főlőssleges lett volna a szerzői oeuvre keretén belül az egyes művek különböző kiadásainak egybegyűjtése is. S így nyilván arra sem volt indíték, hogy a könyvtáros a szerző műveinek összegyűjtésében és ezen belül az egyes művek kiadásainak egybegyűjtésében két különböző katalógusfunkciót ismerjen fel.

A XVI. század folyamán lassú átalakulás megy végbe, s a század végére elterjed a megjelenési hely és év feltüntetése a cíMLEÍRÁSBAN. Lehet, hogy ennek az újításnak az eredeti célja csak az volt, hogy megkülönböztesse a nyomtatott könyveket a kéziratoktól, ez azon-

ban mit sem változtat azon, hogy annak a kiadásnak a meghatározásával, amelyből a könyvtár darabja való, a hangsúly a műről az egyedi darabnak, tehát a könyvnek a katalogizálására tevődik át. Akármilyen adta is hozzá az első lökést, ezzel az újítással magában a címleírásban megjelenik az egyes konkrét könyvről való információadás, ennek nyomában pedig bizonyára rövidesen ennek az információadásnak mint külön katalógusfunkciónak a fel- és elismerése is. Anélkül azonban, hogy ez maga után vonná a többi funkciók háttérbe szorítását — a betűrendes katalógus használata terjed, s benne továbbra is megtaláljuk a konvencionális, ill. standard-névformák, sőt a latinra fordítás formájában a konvencionális, ill. standard-címformák használatát, és velük együtt persze a segítségükkel ellátott második és harmadik funkciót is. De most már világosabban jut kifejezésre a funkciók pluralitása, és ez aktuálissá teszi e pluralitás tényének a felismerését. Az állományok növekedésével ugyanis a standard-névforma, és ha ilyen is van, a standard-cím használata egyre inkább a konkrét könyv regisztrálásának, megtalálhatóvá tételének a rovására megy — s ez a szembekeverülés már teljesen nyilvánvalóvá teszi, hogy a katalógus több különböző funkciót lát el.

Az első szerző, akinél a feladatok többségének tudatossá válása explicite kifejezésre jut — tudtommal — Thomas Hyde, a Bodleiana könyvtárosa, aki a könyvtár általa összeállított 1674. évi nyomtatott katalógusának előszavában⁵ megformulazza a szabályt, amely szerint katalógusa azokat a szerzőket kezeli, akiknek a neve többféle formában fordul elő, vagy akik életük során különböző neveket használtak. E fogalmazás persze még nem eléggé precíz, s különböző interpretációkat enged meg. Ha azonban számításba vesszük Hyde gyakorlatát is, akkor az eltérő névformákat illetően teljesen világossá válik kettős célkitűzése: a címleírásoknak egy kiválasztott névforma alatti összegyűjtése, s a többi névformák utalás formájában való regisztrálása. A több különböző nevet használó szerzők kérdéséről már nem mondhatjuk el ugyanezt — Hyde idevágó címleírásainak száma kicsiny és a gyakorlat, amit ezek a címleírások mutatnak, következetlen lévén, nem kapunk eléggé megbízható alapot a bevezetés erre vonatkozó helyének az interpretálásához. Ez azonban nem változtat azon, hogy Hyde már szabályba foglalja egyrészt a standard-név használatát, másrészt a többi név-lehetőségek kötelező regisztrálását. Ez pedig egyértelmű úgy az egyes könyvekről, mint a szerzői oeuvre-ről való információadás, tehát két különböző katalógus-funkció intézményes, következetes, biztosított ellátásának vállalásával.

Persze arra vonatkozólag, hogy e szabály felállításával Hyde csak az egyes szerzők különböző műveinek az együtttartását, tehát a szerzői oeuvre-ről adandó információt, vagy ezen keresztül az egyes művek különböző kiadásainak az együtttartását, tehát a művek mai értelemben vett regisztrálását is célozta-e, explicit nyilatkozat hiányában legfeljebb találgatásokba bocsátkozhatnánk. A kérdés megoldását még nehezíti, hogy Hyde egyik-másik szabálya némi igyekezettel úgy is interpretálható, hogy mögötته az anonimák együtttartása elvének nyomai is felködlenek már. Ennek ellenére mégis valószínű, hogy még Hyde sem látott a művek együtttartásában külön, önálló katalógusfunkciót. Az ő könyvtárának állománya sem érte el azt a nagyságrendet, amely már gyakorlatilag fontossá teszi a szerzős művek kiadásainak következetesen keresztülvitt szoros együtttartását, és felismerhetővé az e feladat és a szerzői oeuvre egybegyűjtése közti különbséget. A fontosabb anonimákat illetően viszont a hagyományos egyedi konvencionális címek adták a kész megoldást, s állták ezzel egyben útját annak a felismerésnek, hogy az anonimák együtttartása elvileg egységes, általános érvényű megoldást követelő feladat.

⁵ Hyde, Thomas: *Catalogus impressorum librorum Bibliothecae Bodleianae in Academia Oxoniensi*. 1674.

A standard szerzői rendsző szabálya a Hyde-et követő két évszázad folyamán egyre szélesebb körben talál követőkre. Ezzel párhuzamosan az anonimák katalógizálásának igen vontatottan fejlődő szabályai mögött lassan-lassan felismerhetővé válik és fokozatosan egyre határozottabb körvonalakat kap az ugyanazon műkülönböző kiadásainak együttartására irányuló részleges törekvés is. A fejlődés lassúsága ékesszólóan illusztrálja, hogy ennek a kornak a könyvtárosai is milyen keveset törődtek gyakorlati ténykedésük elméleti ellenőrzésével. Illusztrálja ezt egyrészt azzal, hogy a *Biblia* és néhány társa katalógizálásának a középkorból áthozott ősi módszerét milyen végtelenül lassan viszik át egyéb anonimákra, szóval milyen nehezen jutnak el az egyestől az általánosig; másrészt pedig azzal, hogy a *Bibliára* vonatkozó külön szabályt még a XX. század szabályzataiba is átmentik, amelyekben pedig már semmi szükség sincs rá, mert általános érvényű szabályok már régén fölöslegessé tették. A művek együttartására irányuló törekvés a maga teljességében első ízben Cutternél jelentkezik; sem a könyvtárban korábbi német művelői, pl. Schrettinger vagy Seizinger, sem Jewett nem jut el idáig. Cutter is csak lépésről lépésre haladva teszi meg az idevezető utat, de a formális záró lépéssel még ő is adós marad: az ugyanazon mű összes kiadásai összegyűjtésének kivételt nem ismerő elvét explicite még ő sem deklarálja.

Azt az állomást, amelyen a nemzetközi gyakorlat lényegileg ma is áll, az élenjáró országok a századforduló körül érik el, amikor a két első nagy, országos kihatású szabályzat, a porosz és az angol—amerikai, teljes egészükben magukévá teszik Cutter elveit. Ezek a szabályzatok elvileg már kifejezetten nemcsak a standard szerzői név, hanem a standard-cím alkalmazásának álláspontján is állanak; amellett, hogy mindkettő számot akar adni az egyes konkrét könyvekről, még összegyűjtve is nyújtani kívánja egyrészt az egyes szerzők valamennyi meglevő könyvére, másrészt az egyes művek meglevő kiadásaira vonatkozó információt.⁶

A katalógusfunkciók tudatosítása folyamatának első fázisában, a különböző funkciókat szolgáló szabályok felállítása terén, az első döntő lépést ezek szerint Hyde tette meg. Az addig pusztán szokásjellegű és ennek megfelelően labilis gyakorlat helyére ő állít elsőnek egy e gyakorlat alaptendenciáját jól megragadó határozott és világos szabályt, amely köré aztán a következő kétszáz év folyamán egy sor további hasonló szabály rakódhatott le.

A funkciók explicit megfogalmazása csak ezután jelentkezett, mint tudatosításuk folyamatának második fázisa — szóval a praxis itt is jóval a logikai megalapozás előtt produkálta a szükséges gyakorlati megoldásokat. A tudatosítás e második fázisában az úttörő lépést, amennyire én látom, Cutter tette meg. Tudtommal ő volt az első, aki szükségesnek tartotta, hogy megfogalmazza a katalógus — persze a szótárkatalógus — feladatait, célkitűzéseit. A leíró katalógus funkcióira vonatkoztatható tételei közül kettőnek — hogy a katalógusnak fellelhetővé kell tenni az egyes könyvet, és hogy felvilágosítást kell adnia arról, hogy az egyes szerzőknek milyen művei vannak meg az állományban — a megformulázását még ma is változatlanul elfogadja a könyvtári közvélemény; a könyvtárosok az azóta eltelt sok évtized során semmi változtatnivalót sem találtak Cutter fogalmazásán. Egyedül az egyes művek összes meglevő kiadásai egybegyűjtésének a feladatát nem találjuk Cutternél a ma már megszokott világossággal megfogalmazva. A felsorolásban szereplő az a tétel, hogy a

⁶ Bár hézagok még ezekben is akadnak. Így például a Pórosz instrukciók 80. és 183. §-ai a mellőzött név- és címformákról az utalás megírását ahhoz a feltételhez kötik, hogy ez az utalás a „Schrift” biztos feltalálása szempontjából ajánlatos legyen. Ez többek között azt is jelenti, hogy a könyvön szereplő név-, ill. címforma regisztrálása nem föltétlenül kötelező — ami az első funkció maradéktalan ellátásával összeférhetetlen.

katalógusnak segítenie kell az olvasót a könyv megfelelő kiadásának a kiválasztásában, pedzi ugyan ezt a funkciót,⁷ de hogy valóban erre gondolt-e itt Cutter, az nem állítható teljes bizonyossággal.

Ma a leíró katalógus célkitűzéseinek, funkcióinak megfogalmazása megállapodottnak mondható. Természetesen nem abban az értelemben, hogy e funkciók vállalását illetően is egyetértés uralkodnék a világ könyvtárosai között. Tudjuk, hogy a mű különböző kiadásai együttartásának feladatát még sokan nem vállalják, sőt még olyanok is vannak, akik a szerzői oeuvre-t sem gyűjtik egybe. Azt is tudjuk, hogy nagyon is elképzelhető, hogy bibliográfiai apparátusunk és tárgyi katalógusaink fejlődése a jövőben újból háttérbe szorítsa, vagy esetleg egészen kiszorítsa a leíró katalógus mai funkcióinak egyikét vagy másikat. Mindettől függetlenül azonban tény, hogy a legújabb és legfejlettebb gyakorlati törekvések és elméleti állásfoglalások ma majdnem egyöntetűen vállalják e funkciókat. Az aztán már csak másodrendű fontosságú körülmény, hogy a második funkció ellátásának módja, illetve eszköze — főlap, melléklap vagy utalás — kérdésében sokkal kevésbé beszélhetünk a közvélemény egységességéről, mint e funkció vállalásának kérdésében. De még ebben a vonatkozásban is félreismerhetetlenül erősödő tendenciát mutat ma e funkció pozíciója, — erről alább még lesz szó.

A fenti vázlat röviden összefoglalható eredménye egyrészt az, hogy a katalógus ma már elismert funkcióinak intézményes, rendszeres ellátására irányuló törekvés elég késői jelenség, s még későbbi e funkciók megfogalmazása és világos megkülönböztetése, másrészt pedig az, hogy e vontatott fejlődésnek egészen a legújabb időkig az volt az oka, hogy a könyvtárosok csak lassan jutottak el annak a ténynek a tudatosításáig, hogy katalógizáló munkájuk során több különböző, egymástól elvileg független feladatnak, igénynek igyekeznek eleget tenni.

AZ ALAPFELADATOK VÁLTOZÁSAI ÉS A KATALÓGUS JELLEGE

A három funkció fejlődésének fenti vázlata arra is rávilágít, hogy a katalógus jellege is döntő átalakuláson ment át e fejlődés során: formális jellege egyre nagyobb hangsúlyt kapott. Ebben a meglehetősen egyenes vonalú átalakulási folyamatban különösen két tényező jutott nagy szerephez.

Az első tényező ismertetése előtt egy kis kitérést kell tennünk — beszélünk kell a könyvek ismertetőjegyeiről, megkülönböztető jegyeiről, amelyekből címleírásaink címfejét megkonstruáljuk, s amelyek így a címleírások katalógusbeli helyét meghatározzák, a címleírásokat és ezeken keresztül a könyveket is megtalálhatóvá teszik — amelyeken tehát a leíró katalógus rendje nyugszik. Ezek a többé-kevésbé ősi szokás által meghatározott jegyek vagy jelek (eltekintve a vicinális jelentőségű megoldásoktól) lényegében a következők: a szerzők, valamint a könyv és a benne foglalt mű vagy művek létrehozásában részt vett különböző egyéb személyek és testületek neve, és a könyv, a kiadvány, illetve a mű különböző címei. Nevezük a könyvek és művek eme jegyeit — szembeállítva ezeket a tárgyi katalógusok céduláinak élére állított, a könyvek tartalmából levezetett szimbólumokkal és formulákkal — formai jegyeknek.

Aszerint, hogy honnan vesszük őket, szóval forrásuk szerint, ezeket a formai jegyeket két kategóriába sorolhatjuk: az egyikbe a könyvön magán szereplő jegyeket, a másikka

⁷ Cutter, C. A.: Rules for a dictionary catalog. 4. ed. 1904. 12. l. 3/G pont.

a könyvön kívüli forrásból merített, az előbbiektől eltérő, s a könyv oldaláról nézve önkényesen a könyv címléírásának élére állított jegyeket, amelyeket a rövidség kedvéért nevezünk egységesített jegyeknek. Az utóbbiak használatát — erről még részletesen szólunk — a második és a harmadik funkció ellátása teszi szükségessé. Azokban az esetekben azonban, amikor erre sor kerül, emellett el szoktuk végezni a könyvön magán szereplő jegyek alatti regisztrálást is — ilyenkor tehát egy könyvet két különböző jegygarnitúra alapján teszünk megtalálhatóvá a katalógusban.⁸

A két kategóriájú jegyek közül a könyvön szereplőkre a formai jegy elnevezés teljesen ráillik: ezeket a jegyeket a könyvek — túlnyomó részben címlapjukon — anyagi alakban, láthatóan, valóban magukon viselik. Az egységesített jegyeknek ebben az értelemben nincsen formai jellege, hiszen a könyv e jegyeket nem hordja magán. Emellett a cél, amelyért címléírásainkat e jegyekkel ellátjuk, az, hogy a könyvek közötti bizonyos fajtájú tartalmi rokonságot juttassanak kifejezésre. E jegyek tehát funkciójukat tekintve átmenetet képeznek a leíró katalógus céduláinak élére állított valóságos formai jegyek és azok között a könyvek tartalmát jellemző szimbólumok és formulák között, amelyeket tárgyi katalógusaink céduláinak élére állítunk. Másrésztől azonban egységesített jegyekként ugyanúgy neveket és címeket használunk, mint valóságos formai jegyekként, külsőleg tehát nincsen különbség a két kategóriába tartozó formai jegyek között, s így az egységesítettek — amelyeket ál-formai jegyeknek is nevezhetnénk — a katalógus külső szerkezetén mit sem változtatnak. A katalógus belső szerkezetét tekintve, elvi szempontból nézve a dolgot, mégis nyilvánvaló, hogy a katalógus formális jellege sokkal élesebben jut kifejezésre a valóságos formai jegyek, mint az ál-formai jegyek használatában.

Ezek után lássuk a leíró katalógus formális jellegét a fejlődés során egyre jobban aláhúzó tényezőket. Az első ezek közül az, hogy a könyvek formai jegyeinek az első kategóriája a fejlődés során egyre nagyobb szerepet kapott a katalógusban. Gondoljunk csak a kezdetekre, a konvencionális megkülönböztető jegyek alatti katalogizálásra, párhuzamosan a könyvek valóságos formai jegyeinek elhanyagolásával, majd Hyde korszakalkotó újítására az utóbbiak hangsúlyozása terén, s az ő általa elindított hosszadalmas átalakulásra, amely végül is a címlapon szereplő lényeges formai jegyek hű regisztrálásának minden esetben való megköveteléséhez vezetett.

A másik tényezője e fejlődési folyamatnak a könyvek tartalmi ismertetőjegyeinek a fokozatos kiszorítása a könyvek megtalálhatóvá tételét szolgáló fogódzó szerepéből, amelyet korábban a leíró katalógusban játszottak. Már a középkorban jelentkezett ugyanis a törek-

⁸ Egészen más dolog az, hogy gyakran ugyanannak a könyvnek már az első funkciót szolgáló katalogizálásánál is két sőt esetleg többfajta jegygarnitúrával van dolgunk. A legegyszerűbb példa erre a sorozatban publikált monográfia, amelyet egyszer mint a sorozat tagját jegyünk fel a sorozat jegygarnitúrája alapján, egyszer pedig mint különálló könyvet a monográfia jegygarnitúrája alapján. Ez a kérdés nem ide tartozik, hanem a katalogizálás tárgyai meghatározásának témájához, s ezen belül ahhoz a problémához, hogy a katalogizálás tárgyat nemcsak az alapfunkciók kettőzhetik, illetve többszörözhetik meg. A funkciók témája szempontjából a sorozatba tartozó monográfia csak akkor válik érdekessé, ha a monográfia, vagy esetleg maga a sorozat, megjelent már, más ismertetőjegyekkel ellátva, egy korábbi kiadásban. Ilyenkor a könyvnek csupán az első funkció ellátásához szükséges kettős katalogizálása mellett szükségessé válik még a két funkciót ellátó kettős katalogizálás is, tehát a darabnak összesen három jegygarnitúra alapján való feljegyzése a katalógusban. Abban az extrém esetben, ha a sorozat és a monográfia is változott című új kiadás, ugyanannak a darabnak négy különféle jegygarnitúra alapján való feldolgozása is előfordul. Sőt még tovább is komplikálódhatik a dolog, ha a darab két különböző címlapon, vagy címlapján és borítékán, akár a monográfia, akár a sorozat jegyeit több egymástól eltérő formában adja meg.

vés, a XVII—XVIII. században pedig általánossá vált, hogy azokat az anonimákat, amelyeknek nincs közismert konvencionális címük, akár címüknek a tartalmukat legjobban jellemző szava, akár egy önkényesen választott e tartalmat jellemző rendsző alatt katalogizáljanak. Mellesleg megjegyezve, ez a törekvés az ősforrása a testületi szerzői címfej mindhárom szokványos formájának is. Az így megszerkesztett címleírásokkal a leíró katalógus alapján véve a címszavas (Stichwort), ill. a tárgyszó-katalógus szerepébe kontárkodott bele. Közvetlenül jegyezzük meg, hogy mégsem beszélhetünk arról, hogy ebben az időben a leíró katalógusok egy negyedik funkciót, a tárgyi katalógusok részleges ellátásának funkcióját is vállalták volna. A dolognak ez a beállítása nem lenne indokolt, mert nem felelne meg a szándéknak, amely ezt a megoldást létrehozta, s mert e megoldás alkalmazása teljesen esetleges volt, tisztára a véletlentől függött, ti. attól, hogy a könyvnek a katalógust készítő könyvtáros megítélése szerint nem volt más, alkalmasabb formai jegye. A funkció kifejezést viszont — erre mindjárt visszatérünk — csak valamilyen alapvető feladatnak a következetes és elvszerű vállalása esetén használjuk.

A szóban forgó gyakorlat a XIX. században sorvadni kezd, annak következtében, hogy megjelenik a törekvés a leíró és tárgyi katalógusok feladatkörének elvi alapon történő elhatárolására. A tárgyi katalógusszerű elemeknek ez a háttérbe szorítása természetesen szintén erősíti a leíró katalógus formális jellegét. Ellentétben azonban az elsőnek említett tényezővel, az elért eredmény itt még ma sem száz százalékos. Így például még az ALA-szabályzat legutolsó verziójának is számos tárgyszó-jellegű rendszőt előíró rendelkezése van, sőt még a PT egyes rendelkezései is inficiáltak többé-kevésbé leplezetten ilyenféle elképzelésekkel (v.ö. a 9.1, 9.6, főleg azonban a 11.6 pontokat).

E két tényező hatásának az az eredménye, hogy míg négy-ötszáz évvel ezelőtt aligha juthatott volna valakinek eszébe a leíró katalógust formális katalógusnak nevezni, a mai modern leíró katalógusokra ez a H. Trebst által javasolt terminus már egészen jól ráillik. Persze nem abban az értelemben, hogy ez a formális jelleg következetesen és kizárólagosan érvényesülne. A katalógusfunkciók közül tisztán formális alapon egyedül az első funkció nyugszik; a második és harmadik funkció viszont — különböző mértékben — áttöri a katalógus tisztán formális jellegét.

AZ ALAPFELADAT FOGALMA

Mielőtt rátérnénk a funkciók elemzésére, tisztáznunk kell, hogy milyen értelemben fogjuk az alapfeladat, a funkció szót használni. Nyilvánvaló, hogy a leíró katalógus feladatainak csak a legfelső, legátfogóbb kategóriáját szabad e terminussal megjelölni — semmi esetre e feladatok teljes, szinte átláthatatlan szövevényét. Ez menten világossá válik, ha egypár példával illusztráljuk, hogy a PT formulájában említett funkciókon kívül mennyi mindenféle egyéb feladata van még e katalógusnak. Így például kétségbevonhatatlanul feladata, hogy úgy írja le az egyes könyveket, hogy azok biztosan azonosíthatók és minden más könyvtől megkülönböztethetők legyenek, — meg az, hogy bizonyos korlátok között célhoz juttassa azt az olvasót is, akinek a keresett könyvről csak hiányos értesülései vannak. De az is feladata, hogy a megjelenési év közlésével megkülönböztesse egymástól ugyanannak a műnek az egyes kiadásait, — vagy az, hogy a kötésen vagy borítékán frappáns rövid címet viselő könyvet ne csak a címlap címformája alatt regisztrálja, hanem a borítékcím alatt is, — és még száz más hasonló dolog.

Világos, hogy ha egy könyvtárosnak a fenti követelmények bármelyikét illetőleg fel tesszük a kérdést, hogy elfogadja-e azt a leíró katalógus feladatának, akkor csak igenlő választ kaphatunk. S e körül a válasz körül nincs is semmi hiba, mindaddig, amíg a kérdés a fenti feladatoknak csak egyikére vonatkozik. Ha viszont valaki arra a kérdésre, hogy melyek a leíró katalógus feladatai, a fenti négy példánkat is magában foglaló felsorolással válaszolna, ezzel nyilvánvaló logikai hibát követne el: félrevezetve a *feladat* szó azonosságát, nem venné észre, hogy e szó tartalma, súlya a fenti példákban igen különböző, hogy példáink igen különböző rangú és rendű feladatokat, heterogén dolgokat sorakoztatnak egymás mellé. Nem vitás például, hogy a leíró katalógusnak feladata a megjelenési hely közlése, de ez a feladat eszköze az egyes könyvek biztos azonosítása feladatának, amely a maga részéről szintén nem több, mint alárendelt eszköze a PT formulájában említett funkcióknak. A katalógus feladatait illető elképzeléseink világosságának nagy kárára lenne, ha a két előbbi feladatot akár egymással, akár az alapfeladatokkal egy sorba állítanók. Pontosan ugyanez áll a borítékcím alatti regisztrálás, s a hiányos tájékozottságú olvasó eligazítása feladatainak, valamint a PT-ben elsőül említett funkciónak egymáshoz való viszonyáról is.

Az tehát föltétlenül helyes, hogy ezek az *eszköz-feladatok* a PT formulájában nem szerepelnek. Miután azonban nem lehet vitás, hogy az alapfeladatok kérdésére adott válasznak csak a legáltalánosabb, a legátfogóbb feladatokat szabad magában foglalnia, vagyis csak olyanokat, amelyek nem részei egy átfogóbb feladatnak, fel kell vetnünk itt azt a kérdést, hogy az átfogó megfogalmazás irányában nem lenne-e lehetséges a PT-nél még eggyel feljebb lépni, s megformulálni azt az egységes, egyetlen, osztatlan feladatot, amelynek az általában emlegetett három feladat is csak része.

Ez egyáltalában nem lehetetlen. Ha azt mondjuk, hogy a leíró katalógus feladata az információadás a könyvtár állományáról (vagy ennek meghatározott szektoráról), ezzel még nem jutottunk el a keresett válaszig, mert az összes többi katalógusfajtának is ugyanez a feladata. Ha azonban ehhez még hozzátesszük, hogy e feladatot az állomány egyedei formai jegyeinek felhasználásával, a szolgáltatott információt e jegyek segítségével rendezve és téve hozzáférhetővé, kell megoldania, akkor már meghatároztuk és elkülönítettük a leíró katalógus szerepét a könyvtár katalógus-hálózatának összjátékán belül — még pedig mint osztatlan, egységes feladatot.

Ennek a meghatározásnak azonban van egy gyengéje. A katalógus által nyújtott információ tárgyának meghatározásában egy lépéssel sem jut tovább, mint az alapfeladat meghatározásának az a formulája, amely ráillik valamennyi katalógusra; az elhatárolást a többi katalógusok feladataitól nem az információ tárgyának elhatárolása, hanem módjának, eszközeinek megjelölése útján éri el. Ezt a módszert, ezeket az eszközöket a könyvtárosok a kezdetektől fogva magától értetődőeknek érezték (az apróbb elhajlások ezen az alapvető tényen mit sem változtatnak), s így nem tartották érdemesnek, hogy beszéljenek, sőt még azt sem, hogy gondolkozzanak róluk. Így történt, hogy a leíró katalógus alapfeladatának kérdésére a választ mindig ennek a logikai szempontból elengedhetetlen legfelső lépcsőfoknak — az alapfeladat egyetlen, egységes, oszthatatlan feladatként való meghatározásának — az átugrásával adták meg, a katalógus szolgáltatásait, az adott információ tárgyát mindjárt egy fokkal alacsonyabb szinten s egyúttal konkrétan határozva meg.

Mit tartalmaz az *alapfeladat* szó e második, konkrétabb jelentése? Mindegyik katalógusfajta csak bizonyos oldaláról vagy oldalairól világítja meg az összes katalógusfajta alap tárgyát, az állományt — csak bizonyos vonatkozásban, bizonyos szempontból ad róla számot: az egyik a könyvről mint fizikai jelenségről, a másik a könyv tartalmáról, a harmadik

a könyvek illusztrációiról, a negyedik egy-egy nyomdász műveiről, és így tovább. Az alap-tárgynak ezek az aspektusai, vonatkozásai képezik az egyes katalógusfajták nyújtotta információ — vagy egyszerűbben, az egyes katalógusfajták — egy fokkal konkrétabban, de még mindig egészen általánosan meghatározott, átfogó tárgyait. A katalógus-alapfeladat terminusának második jelentése az ezekről a tárgyakról való információadás feladatait foglalja magában.

A leíró katalógus alapfeladatának egyedül lehetséges olyan meghatározásáról, amely egyetlen és osztatlan feladatként prezentálja azt — mivel egyrészt nem ad kielégítő feleletet az információ tárgyának kérdésére, másrészt pedig mert az információ módszerének, eszközeinek alapvető kérdéséről, a formai jegyekről, már beszéltünk —, további mondani-valónk nincsen. Annál több van az *alapfeladat* terminus második jelentéséről — azok a feladatok, amelyeket a terminus e második jelentésével jelölünk, képezik jelen írásunk témáját. Így semmi akadályja sincs annak, hogy az alapfeladat, a funkció szót az egyszerűség kedvéért az általános könyvtárosi úzussal összhangban mi is azoknak a feladatoknak a megjelölésére használjuk, amelyeket e második jelentése ölel fel. A terminusnak ez a jelentése természetesen nemcsak fölfelé szigorúan elhatárolt, hanem lefelé is, nemcsak az alapfeladat szó első jelentésének egyetlen feladatát zárja ki, hanem minden a feladatok hierarchiájában a második fok alatt álló feladatot is, tehát mindazokat a feladatokat, amelyek a második lépcsőfok feladatai valamelyikének akár részei, akár eszközei.

Kitérésképpen vegyük még szemügyre a *katalogizálás tárgya* terminus jelentését is, miután e terminust már az eddigiekben is használtuk és az alábbiakban is szükségünk lesz rá.

A *katalógusok nyújtotta információ tárgya*, rövidebben a *katalogizálás tárgya* terminusát ugyanúgy több lépcsőzetesen egymás fölé sorakozó jelentéssel használjuk, mint a katalógus-alapfeladat terminusát. A *leíró katalógus alapfeladata* terminus legfelső jelentésének, mint láttuk, a *katalogizálás ill. címleírás tárgya* terminusnak az a jelentése felel meg, amely e tárgyként a könyvtár állományát jelöli meg. A második lépcsőfoknak viszont az, amely a leíró katalógus nyújtotta információ egy fokkal konkrétabb tárgyait öleli fel: a könyvet, a művet és az írói oeuvre-t.

Ezek a tárgyak azután mind külön pontos meghatározást, körülhatárolást igényelnek. Részletesen és pontosan meg kell határozni, hogy hogyan kívánjuk értelmezni e tárgyakat, hogy milyen határig kívánjuk figyelembe venni a leíró katalógusban, és hogy hol van az a vonal, amelyen túl már kirekesztjük abból. Így pl. el kell döntenünk, hogy egy sorozatba tartozó kötetet mint sorozattagot is katalogizálunk-e vagy sem, — vagy azt, hogy milyen formában kiadott műveket tekintsünk a katalogizálás tárgyának és melyeket nem. Ha a sorozattagot illető e kérdésre igenlő választ adunk, akkor azt mondjuk, hogy a sorozattag ebbeli minőségében is *katalogizálás tárgya* — ha nemlegeset, akkor nem az. Egy műnek katalogizálás alá eső kiadásai *katalogizálás tárgyai*, — többi kiadásai nem azok. Ez a terminusnak már a harmadik jelentése, amely már csak a második jelentés tárgyának egyes részeit, részjelenségeit vagy részvonatkozásait jelöli. Az ebben a harmadik értelemben vett tárgyak pontos elhatárolása gyakorlatilag szintén egészen elsőrendűen fontos feladat — a leíró katalógus vonatkozásában azonban ezt a feladatot ma még eléggé elhanyagoljuk. Az e harmadik értelemben vett *tárgy* problematikája a maga egészében azonban már kívül esik témánk keretein.

Visszatérve a második jelentés szerinti alapfeladatok kérdéséhez, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy ezek elhatárolását a PT jól végzi el. Ennek próbáját szolgáltatják

azok a nézetek, amelyek a funkciók kérdésében a PT-étől eltérő álláspontra helyezkednek. Ezek közül azoknak a cáfolatát, amelyek kevesebb alapfeladatról tudnak, mint a PT, az alábbiakban a PT által említett alapfeladatok elemzése fogja szolgáltatni. Viszont azok, amelyek a PT által ismert alapfeladatok sorát megtoldják, egytől-egyig alacsonyabb rendű feladatokat sorolnak — tévesen — az alapfeladatok közé. Mindezekkel a nézetekkel való összehasonlításból a PT álláspontja kerül ki győztesen. Ebből természetesen az is következik, hogy fenti előlegezett ítéletünk helytálló: az alapfeladatok kérdésének lényegét illetően a PT ma a legfejlettebb, leghaladóbb álláspontot képviseli. Ennek illusztrálására vegyünk szemügyre egy-két olyan nézetet, amely a PT-nél több alapfeladatot ismer.

Egy korábbi írásomban kifogásoltam,⁹ hogy a PT nem említi 2. §-ában, nem sorolja az alapfeladatok közé azt a világszerte vállalt, de persze igen különböző mértékben ellátott feladatot, hogy a katalógusnak törekednie kell eligazítani az olyan olvasót is, aki egyrészt a keresett könyv formai jegyeiről, másrészt a több számbajövő jegy közötti választásra vonatkozó katalogizálási szabályokról csak hiányosan tájékozott. Erre az állásfoglalásra az indított, hogy e feladat egy lényeges vonatkozásban különbözik azoknak a feladatoknak a legfontosabbjaitól, amelyek már a feladatoknak közvetlenül az alapfeladatok után következő fokozatába sorolandók, s amelyek, bár még mindig magas fokban átfogóak, de már csak az alapfeladatok ellátásának eszközei. Az utóbbiakat — pl. azt, hogy a katalógusnak minden könyvet könnyen azonosíthatóan kell leírnia, vagy azt, hogy fellelhetővé kell tennie a könyvet valóságos formai jegyei alatt — szükségszerűen kell vállalnia minden leíró katalógusnak. Nélkülük e katalógus egyáltalában nem tudná ellátni alapfeladatait: amikor elfogadjuk az alapfeladatokat, ezekkel együtt el kell fogadnunk ezeket az eszközfeladatokat is — az utóbbiak az előbbiekből szükségszerűen következnek. A hiányosan tájékozott olvasó eligazításának vállalása nem ilyen elengedhetetlen előfeltétele az alapfeladatok ellátásának — a katalógus nélkül is elláthatja alapfeladatait, csak persze alacsonyabb határfokokkal. Ez kétségtelenül azt jelenti, hogy ez a feladat egy bizonyos új elemet visz a katalogizálásba — egy olyan elemet, amely nem következik szükségszerűen az alapfeladatokból. S így felvetődik a kérdés, hogy nem kell-e ezt a feladatot az alapfeladatok közé sorolni.

Ma már úgy vélem, hogy erre a kérdésre a válasz tagadó, — vagyis, hogy az említett kifogás, amelyet a PT 2. §-a ellen emeltem, nem helytálló. A fő érv emellett az, hogy a kérdéses feladatnak nincsen az alapfeladatokétól különböző tárgya e szó második jelentése értelmében. E feladat mindössze abban áll, hogy az alapfeladatok tárgyait, az alapfeladatok megkövetelte információfajtákat az olvasók egy szélesebb köre számára teszi hozzáférhetővé. E feladat vállalásával tehát fokozzuk az alapfeladatok ellátásának mértékét, hatékonyságát, de nem szaporítjuk magukat az alapfeladatokat. Szabályaink között, még az alacsonyabb feladat-kategóriákat érintők között is, sok olyan van, amely ugyanígy az alapfeladatok ellátásának mértékéről intézkedik, ezt a mértéket emeli anélkül, hogy ennek szükségessége magukból az alapfeladatokból közvetlenül lenne levezethető, s amelyet még sem jut eszünkbe az alapfeladatok közé sorolni. Az a körülmény tehát, hogy egy az alapfeladatok ellátásának mértékét fokozó feladat olyan új elemet tartalmaz, amely az alapfeladatokból nem következik szükségszerűen, nyilván nem elég ok arra, hogy e feladatot az alapfeladatok közé soroljuk. Hiszen az alapfeladatok meghatározásai távolról sem határozzák meg kimerítően e

⁹ Domanovszky Á.: Der Code-Entwurf der Pariser Katalogisierungskonferenz. (= Libri. 1962. vol. 12. no. 3.) 213. l. — Egyébként a fent a szövegben elmondottak egyáltalában nem érintik itt idézett cikkemnek azt a megállapítását, hogy a PT 5.3§-a elhibázott.

feladatok ellátásának mértékét — ezt jórészt a szabályok rangskálájának alacsonyabb fokain álló rendelkezéseknek kell elvégezniük. E mérték gyorsan és sűrűn változik, s országoként és könyvtártípusonként is nagy különbségeket mutat, anélkül, hogy e változások és különbségek a legkevésbé is érintenék az alapfeladatok lényegét.

Az alapfeladatok ellátásának mértékét emelő feladatnak az alapfeladatok közé sorolása egyébként éppúgy menthetetlenül zsákutcába vezetne, mint az egyéb eszköz-feladatoké. Ha ugyanis minden ilyen feladatot az alapfeladatok közé sorolnánk, ez az alapfeladat fogalmának a devalválását jelentené, s oda vezetne, hogy az egész katalogizálási szabályzatot az alapfeladatok felsorolásának formájába kellene öltöztetni. Ha viszont két csoportra akarunk osztani e feladatokat, olyanokra, amelyek az alapfeladatok közé tartoznak, és olyanokra, amelyek kívül esnek az alapfeladatok körén, ezzel egy olyan problémát kreálnánk, amelynek megoldására nincs megfelelő elvi alap, amely tehát sohasem juthatna nyugvópontra.

Egy másik példa. A Jugoszlávia Könyvtárosegyesületeinek Szövetsége által kiadott és Eva Verona által szerkesztett szabályzattervezet első füzeté¹⁰ az alapfeladatok között említi azt is, hogy a betűrendes katalógusnak felvilágosítást kell adnia az összetett publikációk (könyvsorozatok, többkötetes összegyűjtött művek stb.) egyes olyan köteteiről, amelyeknek a publikáció köteteit egy egészé összefogó együttes címe mellett van külön, önálló saját címe is. Ezt a feladatot természetesen vállalnunk kell, de semmi ok sincs arra, hogy az alapfeladatok között külön megemlítsük, hiszen a sorozatok egyes köteteinek a saját szerzőjük, címük alatti regisztrálását már mind a három alapfeladat is megköveteli. A sorozatba nem tartozó könyvekkel szemben itt az új körülmény a sorozatbatartozás, s ez egy új feladatot valóban von maga után, de az nem az egyes kötetek saját formai jegyei alatti regisztrálás, hanem a sorozatcím alatti összegyűjtés. Ezt viszont szintén nem indokolt külön alapfeladatként szerepeltetni, egyrészt mert ezt a feladatot nem is kell minden leíró katalógusnak szükségszerűen vállalnia, másrészt pedig, mert a sorozat a könyv fogalma alá szubszumálendő (l. alább, 28. l.), s így a teljes sorozat részletező regisztrálása, egyes köteteinek a regisztrálásán felül, nem lépi túl az első (és nagyrítkán a második) alapfeladat határait. Nem új alapfeladattal, hanem egyszerűen csak azzal a (8. sz. jegyzetben már érintett) tényállással van itt dolgunk, hogy igen sok könyv két, sőt több olyan különböző valóságos formai jegygarnitúrával rendelkezik, amelyek mindegyike alatt már az első alapfeladat megfelelő ellátása megköveteli az illető könyv feljegyzését — legalább is a nagy- és szakkönyvtárakban. A kettős katalogizálásnak az indoka ilyenkor tulajdonképpen az, hogy egy-egy ilyen könyvben úgyszólván több különböző kiadvány tolódik egymásba — példánkban a monográfia és a sorozat —, amelyek mindegyikéről számot kell adnunk saját valóságos formai jegyeinek megfelelően. Más szóval, egy-egy ilyen könyv az első alapfeladat szempontjából a katalogizálásnak két vagy több különböző, különálló tárgyát (e szó harmadik jelentésének értelmében) egyesíti. Az a téma tehát, amelyet a jugoszláv tervezet itt az alapfeladatok tárgyalása során vet fel, egy fokkal alacsonyabb rendű kérdés keretébe tartozik.

Befejezésül még egy megjegyzés ehhez a témához. A fenti két példában említett jelölteknél elvileg több joggal aspirálhat az alapfeladat rangjára az analitikus katalogizálás, amely nyilván nem egyszerű része, és nem is pusztá eszköze a három alapfeladatnak. Az

¹⁰ Pravilnik za izradbu abecednih kataloga. Nacrt. Izradila Eva Verona. Snopić 1. Beograd, 1962, Savez Društava Bibliotekara Jugoslavije. (soksz.) 6.l.

ellen azonban, hogy az analitikus katalogizálást a három elismert alapeladattal egy sorba emeljük, nyilván tiltakoznék a legtöbb könyvtáros arányérzéke. Ami persze egyáltalában nem zárja ki azt, hogy egy-két évtized múlva esetleg már nyoma sem lesz e tiltakozásnak.

ALAPFELADAT-E A „MŰ” ÖSSZES KIADÁSÁRÓL ADANDÓ INFORMÁCIÓ ?

Mint mondtuk, az egyes alapeladatok vizsgálatánál — fogódzóul a PT idevágó formuláját használva — analizálnunk kell egyrészt e formulát magát, másrészt vizsgálnunk kell ennek viszonyát a mai közfelfogáshoz és gyakorlathoz, végül pedig függetlenül a PT formulájától elemeznünk kell az utóbbiakat.

Az egyes alapeladatok elemzését a PT 2.1 és 2.2b pontjaiban említett két funkció — vagyis az egyes meghatározott könyvekre és az egyes művek valamennyi kiadására vonatkozó információadás funkcióinak — párhuzamos vizsgálatával célszerű megkezdünk, mert ez a két, bizonyos szempontból egymással ellentétes funkció más vonatkozásban (l. alább, 26, és 42. l.) párhuzamosságot, egy bizonyos rokonságot mutat, úgy hogy még az a gondolat is felmerülhet, hogy egyáltalában indokolt-e két különböző funkciónak tekinteni őket. A 2.2a pontban említett funkció, a szerzői oeuvre-ről adandó információ feladata — amelyet a PT-formula, az általános szokást követve, a két másik funkció közé iktatva említ — ezzel szemben jellegében teljesen idegen az első funkciótól. Ez indokolja azt, hogy itt megfordítjuk a funkciók szokványos sorrendjét.

A két első alapeladat párhuzamos elemzése során első teendőnk annak a kérdésnek a megvizsgálása, hogy elismerhető-e a két alapeladat külön-külön a leíró katalógus alapeladatának?

Induljunk ki abból a tényállásból, amelyből a második funkció ered. Ez abban áll, hogy azoknak a leíró katalógushoz forduló olvasóknak a zöme, akiket úgy szoktunk jellemezni, hogy nem egy témára vonatkozó irodalomra, hanem csak egy meghatározott könyvre van szükségük, valójában egyáltalában nem meghatározott könyvet, hanem egy bizonyos szöveget, egy bizonyos művet keres. Hasonlíthatatlanul kisebb azoknak az olvasóknak a száma, akik a Hamlet első kvart-kiadásáért, mint azoké, akik egyszerűen egy Hamlet-szövegért jönnek. Az utóbbiakat számos különböző könyv kielégítheti, amelyekben — bár külső köntösük, főleg formai jegyeik, sőt tartalmuk is gyakran igen nagy eltéréseket mutatnak — mindben megtalálják azt, amire szükségük van. Az ilyen olvasókat nyilván csak az a könyvtár szolgálja ki kielégítően, amely ezeknek az állományában levő, s egymás helyettesítésére több-kevesebb olvasó számára alkalmas könyveknek nemcsak egy részére, hanem valamennyire felhívja az olvasó figyelmét. Hiszen csak így akadályozható meg, hogy az olvasó kielégítetlenül távozzék, mert az a néhány kiadás, amelyről értesült, kézben van vagy nem felel meg neki, azokról viszont, amelyek a polcon állnak és megfelelőek is, nem szerzett tudomást.

Ennek a feladatnak az ellátása külön munkát, szolgáltatást addig nem igényel, amíg az ilyen könyvcsalád valamennyi tagjának formai jegyei egyformák; ebben az esetben e család tagjainak — a PT terminológiájával: a mű különböző kiadásainak — címleírásai minden külön gondoskodás nélkül, automatikusan egymás mellé kerülnek a katalógusban. A második funkció ilyenkor latens marad. Viszont amikor a jegyeknek ez az uniformitása hiányzik — ami nem ritka eset —, akkor a második funkció ellátása elég bonyolult külön technikát kíván a könyvtárostól annak érdekében, hogy a katalógusban a könyvcsalád va-

lamennyi tagja hiány nélkül egymás mellé kerülhessen. E technika alkalmazásának szükségessége már akkor is fellép, ha a címleírás helyét meghatározó adatok eltérései, különbözősége nem magukon az egyes kiadásokon, könyveken jelentkeznek, hanem csak az irodalomban, a bibliográfiai segédkönyvekben. Mielőtt ezt a technikát részletesebben szemügyre vennők, vessünk előbb egy pillantást arra a kérdésre, hogy helyes-e az ilyen könyvek összegyűjtésének feladatát a leíró katalógus alapfeladatai közé sorolni.

Mint láttuk, az nem lehet vitás, hogy katalógushálózatunk legelső feladatai közé kell sorolni, hogy egy-egy mű meglevő kiadásairól informálja az olvasót. A kérdés csak az, hogy miután itt különböző formai jegyekkel rendelkező könyvekről van szó, amelyek között csak tartalmuk teremt kapcsolatot, nem helytelen-e a szóban forgó információt a leíró katalógustól követelni, s nem lenne-e helyesebb ezt a feladatot a tárgyi katalógusok hatáskörébe utalni?

Tisztán elvi szempontból a válasz igenlő. A tárgyi katalógusok alapvető feladata éppen a tartalmilag rokon könyveket illető információk megfelelő csoportosítása, összegyűjtése, — vagyis pontosan az, amit a második funkció a rokon tartalmú könyvek egyes kategóriáit illetően a leíró katalógustól követel. A leíró katalógus viszont formális jellegű, a könyvek formális és nem tartalmi ismertetőjegyeire épül. Nyilván logikátlan tehát a formai jegyeiket tekintve különböző és csak tartalmilag rokon könyvek összegyűjtését, az ezekről adandó rendszerezett információt erre a katalógusra bízni. Hiszen ez a feladatnak csak úgy tehet eleget, ha erőszakot tesz a könyvek tényleges formai jegyein, azon a bázison, amelyre egész rendszere épül, — amivel persze együtt jár, hogy elkészítésének nehézségei és költségei megsokszorozódnak.

Így a logika. A gyakorlati szempontok viszont az ellenkező választ támasztják alá. Először is, mint láttuk, a leíró katalógus e funkció ellátását már a katalógizálás őskora óta megközelíti s így a megszokás e funkció mellett szól. Másodszor, az az ok, amely a múltban útjában állott annak, hogy az egyre inkább formális jellegűvé váló leíró katalógus feladja ezt a számára egyre idegenebbé váló feladatot — a tárgyi katalógusok elégtelensége vagy hiánya —, ha vesztett is súlyából, de teljesen ma sem szűnt még meg hatni. A tárgyi katalógusok, annak következtében, hogy a tartalom megragadása s a tartalmi jegyek helyes megszerkesztése nehezebb, mint a formai jegyek megállapítása és helyes felhasználása, s hogy készítésüknél a szubjektív tényező sokkal nehezebben küszöbölhető ki, mint a leíró katalógizálásnál, általában nehezebben, sokkal több munka, tehát költség árán érhetik csak el az egyöntetűségnek és következetességnek ugyanazt a fokát, mint a leíró katalógusok, s így a szóban forgó anyag egybegyűjtését — legalábbis ma még — távolról sem képesek azzal a hatásfokkal elvégezni, mint az utóbbiak. Végül harmadszor, amíg a leíró katalógusok — amint azt, a tradícióból kiindulva, ma kétségtelenül teszik — feladatuknak tekintik az egyes írók összes művének az összegyűjtését, mindaddig melléktermékként megközelítőleg már ellátják a művek egybegyűjtése feladatának nagyobbik részét is, s e teljesítményük kikerekítése, teljessé tétele már aránylag kicsiny áldozattal megvalósítható. E három érv föltétlenül igazat ad a PT-nek abban, hogy a művekről való rendszeres információadást a ma leíró katalógusának alapfeladatai közé kell sorolni.

ALAPFELADAT-E AZ INFORMÁCIÓADÁS AZ EGYES KÖNYVEKRŐL ?

Térjünk vissza most annak a technikának a kérdéséhez, amelyet a második funkciónak a különböző formai jegyeket viselő könyvekre is kiterjedő ellátásánál alkalmazunk. Mint tudjuk, e technika abban áll, hogy az egyes ilyen, eltérő jegyeket viselő könyvek címleírá-

sait a könyvek saját jegyeitől függetlenül, egységesített jegyek alatt is beiktatjuk a katalógusba.

Az egységesített jegyek alatti bejegyzést a második funkció elengedhetetlenné teszi. Nézzük meg hát a kérdést a másik oldaláról, vagyis vizsgáljuk meg, hogy ez az egységesített jegyek alatti regisztrálás nem elegendő-e mindkét katalógusfunkció ellátásához, — nem takarítható-e meg a ma szokásos két különböző jegygarnitúra alatti beiktatás közül a másik: a könyvön magán szereplő jegyek alatti beiktatás? A középkor végének a katalógusai, mint láttuk, a különböző kiadásokat általában ugyanazzal a szűkszavú stereotip címszöveggel katalogizálták, s nem ju ott eszükbe, hogy az egyes könyveket a katalógusban stereotipán használt jegyek ői (pl. a szerzői név ői vagy névformától) eltérő tényleges formai jegyeik alatt is regisztrálják. Emellett azonban minden könyvről külön katalógus-bejegyzést tartalmaztak, jórészt különböző jelzetek hozzáadásával. Nem lehet tehát azt mondani, hogy az egyes könyvekről, az egyes darabokról e katalógusok nem adtak számot — mégpedig az akkori szükségletet nagyjából kielégítő módon. Nem tehetne-e vajon eleget a mai katalógus is mindkét funkciónak egyetlen, az egységesített jegyek alá beiktatott katalóguslappal, föltéve persze, hogy minden egyes kiadás külön katalógus-bejegyzést kapna, amelynek adatai teljes mértékben biztosítanák az illető kiadás azonosítását? És nem kelti-e a PT 2. §-ának betűje azt a benyomást, hogy az ilyen eljárás kellőképpen ellátná mind a két feladatot?

Gondosabban szemügyre véve, ez a paragrafus tartalmaz egy utalást, amely éppen ennek a félreértésnek van hivatva útját állni. Kiköti ugyanis, hogy a katalógusnak e két funkciót *hatékonyan* kell ellátnia. A középkorhoz hasonló eljárás azonban az egységesített jegyeiktől eltérő jegyeket viselő könyvek esetében ma már csak a második funkciónak tenne *hatékonyan* eleget, az elsőnek nem. Ez az eljárás súlyosan sértené ugyanis azokat az olvasókat, akiknek az egységesített jegyeiktől sejtelmük sincs, — például azokat, akik a műről nem tudnak egyebet, mint amit a mű egyik olyan kiadása mond, amelyen az egységesített jegyek ői eltérő jegyek szerepelnek. Emellett igen valószínű, hogy ezek nagyobbik részének is alapjában véve a műre van szüksége, s nem arra a konkrét kiadásra, könyvre, amelyről tudomása van — de az utóbbit nem találván meg, a keresett könyvcsaládot sem találhatja meg abban a katalógusban, amely a kétféle jegygarnitúra előfordulása esetén egyedül az egységesített jegyek alatt regisztrálja az egyes könyveket. De még ama keresők számára is, akik előtt nem ismeretlenek az egységesített jegyek, igen gyakran nem ezek, hanem az általuk pontosan ismert konkrét könyvön szereplő jegyek biztosítják a leggyorsabb célhozjutást. Gondoljunk csak a hasonlító könyvtárasra, akit a katalógushasználók e csoportja prototípusának tekinthetünk.

S van itt még egy további szempont is, amelyről nem szabad megfeledkeznünk — a könyvtári állomány és üzem anyagi rendjének szempontja. Ez az anyagi rend ugyanis föltétlenül megköveteli, hogy katalógusaink pontos és könnyen hozzáférhető tájékoztatást adjanak az állomány minden egyes anyagi darbjáról, ezt pedig a legbiztosabb módon e darabok valóságos formális jegyeinek a felhasználása útján végezhetik el. Már pedig az anyagi, az elsődleges rend, az anyagi darabok biztos és gyors megtalálhatóvá tétele, az első követelmény, amelynek minden könyvtári üzem eleget kell, hogy tegyen — hiszen a kifogástalan elsődleges rend elengedhetetlen előfeltétele minden magasabb rendű könyvtári szolgáltatásnak.

A modern katalógusok, amelyek nem olyan kis terjedelműek, mint a középkoriak, nem olyan maroknyi, könnyen áttekinthető irodalomról számolnak be, semmiképpen sem érhetik

tehát be az utóbbiak módszereivel, — ma nyilván teljesen elengedhetetlen már, hogy a leíró katalógus a könyvtár könyveit regisztrálja a rajtuk tényleg szereplő jegyeknek pontosan megfelelő helyen is. A mai leíró katalógusok egyszerűen elképzelhetetlenek e feladatnak külön, saját eszközeire támaszkodó ellátása nélkül. Azt hiszem, alig akadna ma könyvtáros — legalábbis a nagy- és a szakkönyvtárakban — aki ne ezt az első funkciót választaná, ha arra kényszerülne, hogy leíró katalógusát szigorúan egyetlen funkció ellátására korlátozza. Olyan javaslatokkal nem is ritkán találkozunk, amelyek — a könyvtári üzem belső szempontjainak feláldozva az olvasó érdekét — a második alapfeladat elejtése mellett szállnak síkra, olyanról azonban, amely az első alapfeladat elejtését proponálná, nem tudok. Ennek megfelelően, amióta a leíró katalógus egyes funkcióinak megfogalmazására egyáltalában sor került, mindig az egyes könyvekről való számotadást tették a funkciók rangsorában az első helyre.

Mindezek alapján világos, hogy a PT-formulának az első funkció vállalását illető döntése és e funkció rangjára vonatkozó álláspontja ugyanúgy teljes mértékben helytálló, mint a második funkcióét illető. Másrésztől viszont világos, hogy az első és második funkciónak a PT 2. §-ában adott meghatározásai önmagukban nem juttatják maradéktalanul kifejezésre azokat az igényeket, melyeket a könyvtárosok többsége a leíró katalógussal szemben ezen a két vonalon ma támaszt. E meghatározásokhoz tehát szorosan csatlakozniuk kell az alapfeladatok ellátásánál alkalmazandó eszközökre vonatkozó rendelkezéseknek, s ezek között első helyen egy olyan rendelkezésnek, amely kifejezésre juttatja, hogy az első alapfeladatot csak annak a jegygarnitúrának az alapján való regisztrálással tekintjük ellátottnak, amelyet a könyv anyagi formában valóban magán visel (valóságos formai jegyek), a másodikat pedig csak azzal, amelyet a legalkalmasabbnak ítéltünk arra, hogy a mű különböző saját jegyekkel bíró kiadásait egybegyűjtve nyújtsa az olvasónak (ál-formai, egységesített jegyek). E kiegészítést, más szóval a 2. §-ában emlegetett *hatékony* mód közelebbi körülírását a PT az 5. §-ban végzi el.¹¹

Az első funkció ellátásának módjáról elmondottakat egy további megjegyzéssel kell még kiegészítenünk, s ez az, hogy ha a könyvnek van címlapja, akkor az első funkció céljait szolgáló regisztráláshoz a jegyeket a címlapról kell venni. Semmi sem indokolná ugyanis azt, hogy olyankor, amikor a könyv különböző, ellentmondó jegyeket tartalmaz, ezek közül ne a legerősebben hangsúlyozottakat, tehát a címlapon szereplőket válasszuk ki erre a célra. Ugyanígy természetes az is, hogy ha a címlapon, ill. a különböző címlapokon szerepelnek eltérő vagy ellentmondó adatok, akkor ezek közül a formailag legerősebben hangsúlyozottat kell az egyedi könyv regisztrálása szempontjából irányadónak tekinteni.

¹¹ E paragrafus megfogalmazása ellen több kisebb kifogás emelhető. Túl lazán határozza meg a könyvekről adott információ leghatásosabb módját, amikor a könyvön és nem csak a címlapon szereplő adatokból levezethető címfejtő alá helyezendő katalóguslapról beszél. Nem intézkedik arról az esetről, amikor ugyanazt a művet több szerzőnek tulajdonítják, s különböző kiadásai más-más feltételezett szerző neve alatt jelennek meg. Csak különböző szerzői névformákról beszél, ugyanazon szerző különböző neveiről nem. Nem intézkedik arról az eshetőségről, hogy a könyv maga is gyakran adja meg ugyanazt az adatot több egymástól eltérő formában. Helytelen a szabály első alszakaszában szereplő „minden egyes könyvről” kitétel. Ez nemcsak az általános gyakorlattal, de a PT 6. pontjával is ellentétben van, amely szerint a minden egyes könyvről készített katalóguslapok egész csoportját mind a két esetben helyettesítheti egyetlen utaló. Végül elhibázott, mert félreérthető, az 5.3 pont, amely teljes egészében mellőzendő.

A PT 2.1 és 2.2b pontjaiban körvonalazott funkciókra vonatkozólag feltett első kérdésre az eddigiek megadták a választ: ezeket a feladatokat ma valóban a leíró katalógusok elsőrendű feladatának kell tekintenünk. Következő feladatunk, választ adni arra a kérdésre, hogy valóban indokolt-e a szóban forgó két feladatot két különböző, sui generis feladatnak minősíteni?

Azt már láttuk, hogy a két funkció ellátásának az eszközei különbözőek. Ez a körülmény azonban nem dönti el a feltett kérdést. A legtöbb komplex feladat teljes megoldása csak több különböző eszköz párhuzamos igénybevételével érhető el. Kérdés, a két emlegetett funkció nem képez-e szintén egyetlen egységes feladatot, amelyet csak több eszköz együttes bevetésével oldhatunk meg?

Aki e két feladatban nem lenne hajlandó két teljesen különböző, önálló katalógusfunkciót látni, az ezt az álláspontját a következő igen kézenfekvőnek látszó érveléssel támaszthatná alá. A könyvtáros és az olvasó számára a mű mindig csak egy könyvbe öltöztetve jelenik meg. Könyv és mű az ő számukra mindig ugyanannak az egyetlen, oszthatatlan jelenségnek két különböző aspektusa csupán. Ennek a ténynek felel meg az az ősi könyvtári tradíció, hogy katalógusaink erről a két oldalról mindig egyetlen címleírásban adnak számot. Igaz, hogy az esetek kisebbik részében ezt az egyetlen címleírást két különböző címfej alatt soroljuk be a katalógus két különböző pontján — de ez önmagában nem elegendő ok arra, hogy két különböző funkcióról beszéljünk. Hiszen, amint erről már volt szó, általában vállaljuk azt, hogy bizonyos, a célszerűség és gazdaságosság által megszabott határok között megkönnyítsük az olyan olvasó számára is a címleírás megtalálását, aki nem ismeri pontosan egyrészt a könyv formai jegyeit, másrészt az eme jegyek közötti választásra vonatkozó katalogizálási szabályokat — s ennek a törekvésünknek a szolgálatában gyakran helyezzük el ugyanazt a címleírást a katalógus több helyén, például a könyv címe és testületi szerzőjének neve, vagy címe és szerkesztőjének neve alatt. Ezekben az esetekben nem beszélünk két különböző feladatról, csak egyetlen feladatnak a körültekintőbb, hatékonyabb ellátásáról, a hiányos tájékozottságú olvasó szükségleteire való tekintettel. Vajon nem egyszerűen erről van-e szó akkor is, amikor két különböző szerzői névforma vagy két különböző cím alatt sorolunk be egy címleírást? S nem ennek az egyszerű dolognak a fölösleges elkomplikálása-e az, hogy itt két különböző funkcióról beszélünk?

Nem tagadható, hogy ez az érvelés megvesztegető — de a rögtön kínálkozó ellenérv még kézenfekvőbbnek látszik.

A KÖNYV ÉS A MŰ FOGALMA

Ezt az ellenérvet úgy fogalmazhatjuk meg, hogy könyv és mű különmű jelenségek — a könyv anyagi, a mű szellemi jelenség. Igaz ugyan, hogy a köznapi beszédben egy komplex jelenséget értünk könyv alatt, amelynek egyik komponense anyagi, a másik szellemi jelenség; csak a kettő — nyomdatermék és tartalom — együttese alkot könyvet. Abban a pillanatban azonban, amint a *könyv* szót szembeállítjuk a *mű* szóval, az előbbi jelentése rögtön az anyagi komponensre szűkül össze, miután a szellemi komponenst most már a *mű* szóval jelöljük. Ez tisztán szellemi jelenség, amely minden anyagi megjelenési formától, tehát minden könyvtől függetlenül is létezik és egyszerre számos könyvben jelenhetik meg

anyagi alakban. Az előbbi egyszeri¹² és megváltoztathatatlan; ha ugyanazt a könyvet ugyanarról a szedésről újranyomják, de megváltoztatják rajta az évszámot, vagy ráteszik az *új lenyomat* megjelölést, akkor máris megszűnik ugyanaz a könyv lenni, a katalógizáló, a bibliográfus már új objektumot, új bibliográfiai egységet lát benne. Az utóbbi viszont átalakulhat és ismertetőjegyeit is változtathatja anélkül, hogy emiatt új művet látnánk benne, tehát anélkül, hogy bibliográfiailag elveszítené azonosságát; a szerző átdolgozhatja, bővítheti, apaszthatja művét, s emellett megváltoztathatja annak címét vagy akár saját nevét is, sőt még személyében is állhatnak be változások, anélkül, hogy ez érintené a mű bibliográfiai azonosságát.

A könyv és a mű eme különmeműsége e két fogalmat bizonyos szempontból ellentétes fogalmakká teszi. Így pedig már nyilván nem férhet kétség ahhoz, hogy két ennyire különböző tárgyra irányuló információs szolgáltatást nem lenne logikus egy kalapba dobunk, hogy tehát az egyedüli helyes eljárás az, ha élesen elkülönítjük őket, mint két külön katalógusfunkciót.

A dolognak azonban még ezzel sem jártunk a végére. Könyv és mű különmeműsége, ellentétes jellege csak első pillantásra tűnik ilyen kétségtelennek, de elhomályosodik, ha e szavak jelentését közelebbről vesszük szemügyre.

Az már az első pillantásra kiderül, hogy e két szó jelentésének a meghatározásánál a köznap szóhasználatra nem támaszkodhatunk. Mindenekelőtt azért nem, mert a köznap beszédben igen gyakran használjuk e szavakat metaforikusan is — például amikor kétkötetes műről, díszműről, vagy egy író izgalmas új könyvéről beszélünk. De ha ettől el is tekintünk, a mű szó köznap használatának a határai továbbra is nagymértékben elmosódóak maradnak. A köznap szóhasználatban a mű szó — bennünket érdeklő jelentésében — szinonimája az alkotásnak; a mű fogalma elválaszthatatlan az alkotótól. Viszont azt, hogy hol van az alkotás határa, teljesen lehetetlen meghatározni. Egy regény az, tehát mű; egy irodalmi folyóirat egy száma nem mű, csak kiadvány, s mint ilyen a tágabb értelemben vett „könyv” kategóriájába tartozik (ld alább, 28. l.), a mű fogalmát viszont azok az egymással semmi tartalmi kapcsolatban nem levő kisterjedelmű írások merítik ki, amelyekből e folyóirat-szám tartalma össze tevődik. A mű szó használatával, jelentésével ebben a két esetben a legtöbb esetben egyet fognak érteni. Elég gyakoriak azonban az olyan határesetek, amelyekben a nézetek ebben a kérdésben megoszlanak, — gondoljunk például egy logaritmus-táblára, egy *who's who*-ra, vagy egy telefonkönyvre. S az sem ritka eset, hogy az egyes kiadványfajták lassan és majdnem észrevétlenül vezetnek át a nyilvánvaló „műtől” a nyilvánvaló „nem-műhöz”. Az élő magyar irodalom egy jól sikerült antológiáját a legtöbb esetben készséggel minősítik műnek, a magyar írók és költők egy alkalmi, pl. jótékony célú, kollektív kiadványát illetőleg már kevésbé leszünk erre hajlamosak, egy szépirodalmi kiadó almanachjánál még kevésbé — s e három típus közé a könyvkiadás még számos, egymástól csak jelentéktelen apróságokban különböző variánst interpolál. Az ezek közötti amúgy sem nagy kü-

¹² Persze csak a mi szempontunkból, a címléírás szempontjából, más szóval mint bibliográfiai egység, egyszeri — s ezzel összefér, hogy minden könyv számos egyforma példányban jelenik meg. Ez az utóbbi momentum nem érdekel bennünket, mert a címléírás módja, szabályai, szempontjából közömbös. A könyv a katalógusban ugyanazt az egyetlen címléírást kapja, akár tíz, akár egyetlen példányban van meg a könyvtárban. A katalógustól ugyan általában elvárjuk, hogy valamennyi példányról számot adjon, de az ezt a feladatát nem a címléírásnak, hanem a katalógusbejegyzés egyéb alkotórészeinek, a címléírás függelékeinek keretében látja el, a példányszámra vonatkozó megjegyzésben, eszerleg az egyes példányok különböző jelzeteinek a felsorolásával.

lönbségeket az ilyen könyvek gyakran nem juttatják világosan kifejezésre, s így a címleíró nem egyszer nehezen dönti el, hogy a kezében levő darabot hova sorolja, „mű”-ként kezelje-e vagy sem.

Az elhatárolásnak ilyenfajta nehézségével a címleírás területén lépten-nyomon találkozunk. Amikor címleírási gyakorlatunk és szabályaink a nyomdatermékek áttekinthetetlen és végtelen változatosságában típusok kialakításával rendet próbálnak teremteni, amelyekre a címleírás legmegfelelőbb módjainak különbségeit bázírozhasák, a legtöbb esetben abba a nehézségbe ütköznek, hogy az első pillantásra egymással ellentétesnek tűnő, vagy legalább is egymástól élesen elkülönülő jelenségek között az ellentét ill. elkülönülés egy bizonyos ponton eltűnik, elenyészik. A két ellentétes pólust többnyire összefüggő, megszakítatlan jelenségláncolat köti össze, amelynek két-két szomszédos láncszeme között a különbség elenyésző. Ha szembeállítjuk egymással a legfeketebb négert és a legfehérebb fehéret és néhány tucat jól összeválogatott, fokozatosan változó színárnyalatú egyént iktatunk közéjük, a színekülönbség bármelyik két szomszéd között úgyszólván észrevehetetlen lesz. Ha ezt az összefüggő sort ketté akarjuk vágni, s meg akarjuk állapítani, hogy hol kezdődik a fehér fél, zavarba jövünk — a cezurát nem csak egyetlen helyen, hanem ugyanazzal a joggal számos egymás közelében fekvő ponton is meghúzhatjuk. Így áll ez a *mű* szó jelentésével is.

Az elhatárolásnak ez a bizonytalansága gyakorlati nehézségeket egyedül a mű, vagyis a második funkció szempontjából okoz, — hiszen könyvként, vagyis az első alapfeladatnak megfelelően, minden katalogizálásra kerülő darabot egyformán regisztrálnunk kell, akár sor kerül annak műként való regisztrálására is, akár nem. A könyv oldalán viszont — első pillantásra úgy tűnik — egy másik probléma áll az utunkba: hogy hogyan kell elhatárolni a könyv fogalmát egyrészt a füzet, broszúra, aprónyomtatvány, másrészt a folyóirat, a sorozat, a gyűjtemény felé. Jobban szemügyre véve azonban a dolgot, kiderül, hogy ezek a megkülönböztetések a mi szempontunkból irrelevánsak. A füzet, aprónyomtatvány és a könyv közötti határ megvonása a katalogizálást megelőző kérdés, amely különböző feldolgozási intenzitásfokú katalógusok párhuzamos készítése esetén válik aktuálissá: ilyenkor előre el kell dönteni, hogy mi kerüljön az egyik, s mi a másik katalógusba. Mi viszont csak az általános leíró katalógusok problematikájával foglalkozunk, amelyekre a nagy címleírási szabályzatok vonatkoznak — amit mondunk, minden olyan nyomtatványra áll, amiről eldöntöttük, hogy ebben a katalógusban adunk róla számot. S ez nemcsak a broszúrákra és aprónyomtatványokra vonatkozik, hanem a folyóiratokra és a sorozatokra is. Igaz ugyan, hogy ezeknek van speciális külön problematikája is, de ez csak formai vonatkozású, s így helye a címleírás problematikájának jóval alacsonyabb emeletein van — az alapfeladatok szempontjából a folyóirat, a sorozat és a könyv közötti megkülönböztetés éppoly irreleváns, mint a broszúra és a könyv közötti. A mi szempontunkból az is érdektelen, hogy a periodikumokat és a sorozatokat az említett speciális formális problémák miatt számos könyvtár külön katalógusokban tartja nyilván — mi ezeket a külön katalógusokat minden további nélkül az általános leíró katalógus technikai okokból külön kezelt részének tekinthetjük. Így tehát semmi akadályja sincs annak, hogy mi a könyv fogalmának a hétköznapi szóhasználatánál sokkal szélesebb jelentést adva, a nyomtatványok fent felsorolt válfajait mind belefoglaljuk e fogalomba, s valamennyire gondoljunk, amikor a rövideg kedvéért egyszerűen csak *könyvről* beszélünk.

Visszatérve a *mű*-fogalomra, megállapíthatjuk, hogy elhatárolásának fent vázolt nehézségei nyilván azt is megnehezítik, hogy e határt a címleírás szabályozása során önkényesen, a hétköznapi szóhasználatra való tekintet nélkül vonjuk meg. Másrésztől azonban azt

is meg kell állapítanunk, hogy szabályzataink és szakirodalmunk állandóan használják e terminust anélkül, hogy egy ilyen világos elhatárolás kísérletének valahol is nyoma lenne. Szabályzataink nem egyszer váltogatva használják a könyv és a mű kifejezéseket, hol a könyv, hol a mű megjelölésére,¹³ sőt a *Porosz instrukciók*, amelyek előszeretettel használják a *Schrift* szót többnyire e két fogalom együttes megjelölésére, a legnagyobb természetességgel alkalmazták ugyanezt a terminust olyankor is, amikor az összefüggés világosan mutatja, hogy e két különböző dolognak csak egyikéről vagy másikáról van szó. Újabban általában már óvatosabban használjuk a két terminust, de a kettő közötti határ rögzítésére még csak kísérlet sem történt sehol.

Hogyan lehetséges ez? — hiszen a katalógus második funkciójának a megformulázását nyilván mindenki e két fogalom ellentétességére vagy legalább is világos különbségére alapozza! Nem kell az említett mulasztásnak szükségszerűen azzal a következménnyel járnia, hogy szabályzatainkba ezen a réven hiányosságok, bizonytalan tartalmú rendelkezések csúsznak bele? Hiszen világos, hogy ha szabályzataink más-más elbánást írnak elő a könyvek és a művek számára, de hallgatnak arról, hogy hol végződik a mű és hol kezdődik az a könyv, amelyet mint művet már nem kell katalogizálni, ez nem maradhat kellemetlen következmények nélkül.

A MÁSODIK ALAPFELADAT VALÓSÁGOS TARTALMA

Ezen a ponton azután újabb meglepetéssel szolgálhatunk. A mű és a könyv közötti határvonal megvonásának elmulasztása a gyakorlatban egyáltalában nem okoz bajt. Ha ugyanis szemügyre vesszük az általánosan elterjedt gyakorlatot, kiderül, hogy a szóban forgó két katalógusfunkció szemszögéből azoknak a könyv- illetve kiadványtípusoknak a kezelése, amelyek a legtávolabb állnak a mű pólustól, semmiben sem különbözik azokétól, amelyek a legközelebb vannak hozzá. A *Pickwick Papers* vitán felül mű; nem lehet tehát kétséges, hogy katalógusunknak egy helyen összegyűjtve is számot kell adnia összes kiadásairól, hogy tehát nem elég, ha az egyes kiadásokat a rajtuk szereplő különböző szerzői nevek és címformák alatt szerepelteti. Viszont az a kiadvány, amely pl. a *Pedagógiai évkönyv* címet viseli, és nyolc egymással semmi tartalmi kapcsolatban nem álló tanulmányt közöl a pedagógia legkülönbözőbb területeiről, nyilvánvalóan nem minősül műnek. Ennek ellenére azonban a fejlettebb gyakorlat nem elégszik meg azzal, hogy a katalógus erről a kiadványról, és annak lényegében változatlan, de *Tanulmányok a pedagógia köréből* címmel ellátott második kiadásáról beszámol a két különböző címnek megfelelő két különböző ponton, hanem emellett éppúgy mint a *Pickwick Papers* esetében, szükségesnek tartja a kiadások címléírásainak a katalógus egy helyén való egybegyűjtését is. Ugyanez áll egy régi folyóirat vagy újság utánnyomására is, ha ezt pl. az utánnyomást hangsúlyozó új címmel adják ki — pedig világos hogy itt sem állunk művel szemben.

S ez a gyakorlat vitathatatlanul célszerű is, logikus is. Ha szükségesnek tartjuk, hogy a katalógus ne csak arról informálja az olvasót, hogy egy regénynek egy bizonyos szerzői név és címforma alatt megjelent kiadása megvan-e a könyvtárban, hanem megkívánjuk, hogy eléje tárja egy helyre csoportosítva az illető regény mindama kiadásait, amelyekkel a könyv-

¹³ Jó példa erre az A. L. A.-szabályzat *compiler*-definíciója. Ld: A. L. A. cataloging rules for author and title entries. 2. ed. 1949. 230. l.

tár rendelkezik, akkor nyilván legalább ugyanolyan fontos, hogy e két feladat mindegyikét az említett *Pedagógiai évkönyvet* illetőleg is ellássa.

De van még egy másik mozzanat is, amely a bevett formulát hamisnak, a valósággal nem egyezőnek mutatja. E formula ugyanis, szó szerint véve, a kiadások összegyűjtésének a kötelezettségét a könyvtárban meglévő valamennyi kiadásra vonatkoztatja — hiszen semmiféle megszorítást sem tartalmaz. A világszerte elfogadott tényleges gyakorlat ezzel szemben az, hogy a leíró katalógus igen sok mű kiadásainak csak egyik részéről ad hozzáférhető információt, egy másik részénél azonban szó nélkül elmulasztja ezt, annak ellenére, hogy a mellőzött kiadások a legtöbb olvasó számára ugyanolyan értékűek, ugyanúgy kielégítenék őket, mint azok, amelyeket illetőleg teljesítjük a második funkció parancsát. Olyankor fordul ez elő, amikor valamely mű egy másik mű vagy könyv keretébe illesztve lát napvilágot. Így például Thomas Mann műveinek a nagykönyvtárakban sok százra rúgó cédulái között a *Tonio Kröger* másodlagos rendsző alatt ilyen című elbeszélésének általában csak azokat a kiadásait találjuk meg, amelyek önállóan, külön kötetként jelentek meg; egyes könyvtárakban ezen kívül azokat is, amelyek még egy vagy két más művel együtt képeznek egy kötetet. Viszont az olyan könyvtárat már lámpával kell keresni, amely a *Tonio Kröger*-nek ezt a külön regisztrálását akkor is elvégzi, amikor az nagyobb számú válogatott Thomas Mann-művet vagy a novellairódalom nagyobb számú remekét tartalmazó gyűjtőkötetben látott napvilágot. Az ilyen esetekben többnyire még a címleírás szövegében sem szerepel a novella címe — a katalógus tehát nemcsak a *Tonio Kröger* másodlagos rendsző alatt nem teszi fellelhetővé ezt a kiadást, hanem egyáltalában sehogyan sem emlékezik meg róla. A válogatott Thomas Mann-kiadások esetében a szerző neve még ad némi csökevényes eligazítást, amely a tájékozott és a vesződséges keresést vállaló olvasót e kiadás nyomára vezetheti; a különböző szerzők műveit tartalmazó prózai antológia esetében azonban a kiadás a legtöbb leíró katalógusban teljesen nyomtalanul vész el. Különösen kedvezőtlen ilyen esetekben az anonim művek sorsa. Világos, hogy ezek még hamarább válnak fellelhetetlenné, mint a szerzős művek.

Persze, amit itt a *Tonio Krögerről* elmondottunk, azokra a művekre is vonatkozik, amelyek csak gyűjteményes kiadványokba süllyesztve láttak napvilágot, önállóan soha. Igaz, hogy ezeknek az esetében a katalógus nem követ el olyan eklatáns következetlenséget, mint az önállóan is megjelent műveket illetőleg — viszont a funkciót meghatározó szokványos formula betűje és a katalogizálás tényleges gyakorlata közötti ellentmondás még élesebb, hiszen az önállóan soha meg nem jelent művet katalógusaink teljes egészében elszikkasztják, mintha az a könyvtárban egyáltalában nem lenne meg.¹⁴

E szabályalkotási hiba szívós életének a magyarázata valószínűleg abban az egyszerű tényben rejlik, hogy a gyűjtőműveket — például az antológiákat vagy forráskiadványokat — ugyanúgy *műként* emlegetjük, mint a bennük foglalt novellát vagy naplót. E kétértelmű szóhasználat szerint, amikor egy antológiát vagy forráskiadványt katalogizálunk, *művet* katalogizálunk. Ez terelhetette el a szabályalkotók figyelmét arról a tényről, hogy azokat az

¹⁴ A PT-formula mentségére rá kell mutatnunk arra, hogy a szóban forgó fogalmazási pongyolaság hagyományos — minden tekintélyes címleírási szabályzat elköveti. „Jedes Werk wird auf einem eigenen Zettel verzeichnet; ebenso in der Regel jede seiner Auflagen” — mondja a Porosz instrukció (2. Ausg. in der Fassung vom 10. August 1908. §1.3). Az ALA szabályai szerint: „Enter a work under the name of its author” (2. ed. §1). „The work of a person, whatever its character or the medium by which it is presented, is entered under the name of the person as author of the work presented” — mondja Lubetzky (Code of cataloging rules. An unfinished draft, March 1960. §1).

elsődleges *műveket*, amelyekből az antológiaszerű másodlagos *művek* tartalma összetevődik — annak ellenére, hogy az előbbieket az *alkotás* szempontjából jobban megérdemlik a *mű* megjelölést, mint az utóbbiak — ilyen esetekben rendszeresen katalogizálatlanul hagyjuk, s így feledkezhetek meg arról, hogy ezt a tényt szabályaik szövegében kifejezésre juttassák. E mulasztás következménye: szabályzataink többnyire nem intézkednek arra vonatkozólag, hogy hol van az a határ, ameddig a művek katalogizálásának az elhanyagolásában elmehetünk, s ahol el kell kezdenünk a gyűjtő-kiadványokban foglalt művekről az információadást, az analitikus katalogizálást; s a végeredmény: címleírási gyakorlatunk teljes bizonytalansága és következtelensége e határ megvonásában.

Az eddigiekben megállapítottunk három vitán felül álló tényt. Az egyik az, hogy a könyv és a mű fogalmai közé még sohasem próbáltak egy olyan hézagatlan határvonalat húzni, amely a második funkció szempontjából kielégítő lenne — pedig a két első funkció szokványos megfogalmazása ezt elengedhetetlennek mutatja. A második az, hogy e határvonal meghúzása nemcsak majdnem lehetetlen, de fölösleges is lett volna, mert a második funkciót egyáltalában nem csak *műveket* illetőleg akarjuk ellátni, hanem *könyveket* illetőleg is. A harmadik pedig az, hogy a művek különböző kiadásainak együttartását, az egyes művek állományáról az információadást, formulánkkal ellentétben, sohasem látjuk el maradéktalanul, hanem csak bizonyos változó, de pontosan soha meg nem határozott korlátok között.

Mindebből az következik, hogy a második funkció szokványos meghatározása teljesen tarthatatlan, hiszen egyik irányban sem fedi a tényeket — részben kevesebbet, részben többet mond annál, amit a legtöbb címleírási gyakorlat ma ténylegesen vállal. Következik ezenkívül az is, hogy egészen helytelen a két funkció ma szokásos szembeállítás, vagyis az, hogy meghatározásaikban a hangsúlyt tárgyaik különbözőségére helyeztük, abban az értelemben, mintha az elsőnek a tárgya a könyv, a másodiké a mű lenne.

Annak a bizonyítására, hogy az utóbbi hiba nemcsak terminológiai, hanem tartalmi, vizsgáljuk meg, hogy kiküszöbölhetjük-e e hibát, ha — a könyv és a mű közötti alapvető különbségből kiindulva — mű helyett tartalmat mondunk? — ha az első funkció tárgyát a könyvben mint fizikai jelenségben látjuk, amely anyagi alakban megjelenő formai jegyekkel rendelkezik, a másodikét pedig a könyvek tartalmában, amely tisztán szellemi jelenség, az egyes könyvekben adott fizikai megjelenési formáktól függetlenül is létezik, és így ezektől független formai — pontosabban ál-formai — jegyekkel is rendelkezhetnek?

Világos, hogy ez a megoldás egyik nehézségünket teljesen kiküszöböli: a szűkebb értelemben vett könyv és a tartalom sohasem folynak össze, a kettőjük közötti ellentét sohasem tűnik el. Ebből a szempontból tehát ez a fogalompár jobban megfelelne arra a célra, hogy a katalógus két funkciójának a megkülönböztetését reá alapozzuk, mint a könyv—mű fogalompár.

A második funkció szempontjából azonban ez a fogalompár is teljesen használhatatlan. A tartalom fogalmának a bevezetésével ugyanis új nehézség jelentkezik: a különböző könyvek tartalmának azt a tulajdonságát, egymáshoz való viszonyát, amelynek ki kell váltania a második funkció működésbe lépését, sehogyan sem lehet úgy meghatározni, hogy az logikailag is kielégítő legyen és a mai címleírási törekvéseinknek, igényeinknek is megfeleljen.

Ha a különböző formai jegyű könyvek tartalma azonos marad — a Boz és a Dickens neve alatt megjelenő *Pickwick*-kiadás, vagy Móra Ferencnek *A festő halála* és *Négy apának egy leánya* címek alatt megjelent műve —, akkor nincsen probléma: világos, hogy a különböző formai jegyekkel ellátott e kiadásokat nemcsak a jegyeknek megfelelően szétszórtnak, hanem a *tartalom* kritériuma alapján egy egységesítő címfej alatt összegyűjtve is regisztrálnunk kell.

A címleírási gyakorlat azonban nemcsak az azonos, változatlan tartalmakat szokta és akarja így összekapcsolni a katalógusban. Az erősen bővített és átdolgozott új kiadással ugyanezt teszi, ha a mű eredeti címe fel van tüntetve a címlapon, még akkor is, ha a mű az új kiadásban az eredetinek duplájára dagadt, sőt akkor is, ha közben egy átdolgozónak nevezett új szerző is feltűnt, mint pl. egy hosszú életű tankönyvnel vagy egy szépirodalmi mű parafrázisánál. Goethe *Faustja* összes kiadásai címleírásának a katalógus egy helyén való felsorolását is egyre többen tartják szükségesnek a nagykönyvtárakban, akármilyen nyelvű a kiadás, és akármilyen toldalékokat tartalmaz az alapművön kívül, még akkor is, ha a tudós bevezetés, méltatás, a magyarázatok, jegyzetek, szótár stb. többszörösen meghaladják az előbbi terjedelmét. Az *Oxford book of American verse* tartalma is változott újabb kiadásai-ban, a kompilátor személye is — a legtöbb könyvtáros mégis megkívánja, hogy katalógusa e kiadvány valamennyi kiadását azonos címfej alatt egybegyűjtve is felsorolja.

Ez a néhány példa világosan mutatja, hogy bár azok között a könyvek között, amelyeket illetőleg a mai haladó gyakorlat megköveteli a második funkció ellátását, egyrészt tartalmukat, másrészt eredetüket, keletkezésüket illetőleg is fennáll mindig valamilyen rokonsági kapcsolat — de ez a kapcsolat igen különböző természetű és intenzitású lehet, a szöveg teljes azonosságától kezdve egészen az azonosság teljes hiányáig. Ezt a tényállást nemcsak a *művek* regisztrálásáról, összes kiadásai címleírásának az összekapcsolásáról beszélő szokványos formula szimplifikálja megengedhetetlen módon, de ugyanezt tenné a mű fogalmát a tartalom fogalmával helyettesítő fogalmazás is.

A második funkció szokásos megfogalmazásában ugyanaz a hiba rejlik, amellyel címleírási szabályainkban is gyakran találkozunk. E hiba abban áll, hogy a felvetett probléma precíz meghatározása és gondos elhatárolása helyett megelégszünk azzal, hogy annak csak egyik prominens oldaláról, legtipikusabb megjelenési formájáról, esetsoportjáról beszélünk, illetve intézkedünk, a kérdés jelentéktelenebb részleteiről, másodrendű vonatkozásairól mit sem szólva, a problémát mintegy csak címkével látva el, s pontos tartalommal való kitöltését a gyakorlatra bízva — ami természetesen tág kaput nyit a katalógusokba becsúszó következtetlenségeknek. Itt volna már az ideje, hogy rászokjunk arra, hogy legalább szabályzatainkban mindig pontosan azt mondjuk, amit mondani akarunk, s ne bízzuk pongyolán, félig-meddig kifejezett mondanivalóink kiegészítését a gyakorló könyvtárosra, akiről feltételezzük, hogy úgyis tudja, miről van szó.

Hogyan változtathatunk a szónyegen levő kérdést illetőleg a jelenleg elfogadott kezdetleges fogalmazáson? Az elmondottak alapján a második alapfeladatot átfogóan, általánosítva, így írhatjuk körül: hatékonyan informálni az olvasókat az állomány mindama könyveiről, amelyek — szellemi eredetük rokonságán nyugvó tartalmi rokonságuk alapján — számukra, ill. egy részük számára helyettesíthetik egymást. Ez az általános meghatározás nyilván nem eléghető ki a címleírási gyakorlatot, — a szellemi eredet, a tartalom rokonsága, a meghatározatlan mértékű kölcsönös helyettesíthetőség annyira bizonytalan fogalmak, hogy reájuk szabályokat semmiképpen sem alapozhatunk, hiszen nyilván még a tárgyi katalógusok funkciói felé sem vonják meg hézagtalanul a határvonalat. Így nem marad más megoldás, mint e meghatározásnak egy felsorolással való kiegészítése a szabályzat egy későbbi paragrafusában — részletes, hosszadalmas, megalkotása pillanatában a teljesség igényével fellépő taxatív felsorolásával e funkció tárgyainak, vagyis a könyvek közötti rokonság mindama típusainak, amelyek nemcsak a könyvek tartalmán, hanem emellett eredetén is alapszanak, s amelyeket illetőleg ma szükségesnek tartjuk, hogy az e típusokba tartozó egyes könyvcsaládok valamennyi egyedéről egybegyűjtött információt nyújtsunk leíró

katalógusainkban. Ebből az is következik, hogy az időhözköttőség, a változékonyság a második alapfeladat esetében jóval fokozottabb mértékben áll fenn, mint az elsőben. A tapasztalat ugyanis azt mutatja, hogy minden taxatív felsorolás ki van téve a bővítés vagy szűkítés gyakori szükségességének, s így efemer érvényű. A második alapfeladat meghatározásának az elvi alapja nyilvánvalóan jóval szűkebb, labilisabb, mint az első alapfeladaté, amely szerény kezdeteire rácsfolva, ma már szinte véglegesnek és változhatatlannak tűnik.

Az említett taxatív felsorolásnak körülbelül a következőképpen kell festenie:

Egységesített jegyek segítségével össze kell kapcsolni egymással azoknak a könyveknek a címléírásait:

1. amelyek teljesen azonos szöveget tartalmaznak. Pl: Móra Ferenc: A festő halála — és — Móra Ferenc: Négy apának egy leánya;
2. amelyek ugyanannak a szövegnek eredetijét és különböző nyelvű fordításait tartalmazták;
3. amelyek tartalmának zöme, vagy akár csak központi része, magva, azonos, de ehhez a központi részhez több-kevesebb, azt terjedelemben esetleg messze meghaladó magyarázó függelék, toldalék csatlakozik, — mégpedig a kiadás nyelvére való tekintet nélkül. Pl: Horatius Carmináinak valamennyi kiadása;
4. amelyek ugyanazon szöveg ill. szövegösszeállítás eredetijét és annak akár eredeti nyelvű, akár lefordított átdolgozásait tartalmazzák, bármilyen mértékű változtatásokon ment is keresztül az utóbbiakban az eredeti szöveg;¹⁵

¹⁵ Az eredeti és átdolgozásai az egybegyűjtésüknél alkalmazható eszközöket illetőleg különleges, a fenti felsorolásban szereplő többi egybegyűjtendő könyvfajtától eltérő esetet képeznek. Míg ugyanis az utóbbiaknál (a 6. pont alatt említett kivételével, az egybegyűjtésre a főlapot nemcsak felhasználhatjuk, de a nagy- és szakkönyvtárakban ezt a megoldást jobbnak, fejlettebbnek is tartjuk, mint a melléklapnak erre a célra való felhasználását (ld alább, 36. l.) — addig az átdolgozások egybegyűjtésének speciális eszköze csak a melléklap lehet. A főlapi síkon történő egybegyűjtés ellenkezőnek az olvasók várakozásaival és a címléírás alapelveivel is. Sem az nem lenne helyes, ha azt a modern kézikönyvet, amely már csak kegyeletből nevezi meg a fél évszázaddal korábban megjelent eredeti mű címét és szerzőjének nevét, vagy pedig az Aeneis Blumauer-féle travesztiját az ősmű jegyei alatt vennők fel, — sem az, ha az eredeti művet katalogizálnók a nálánál több kiadásban megjelent gyökeres átdolgozásának jegyei alatt. Az átdolgozásoknak az eredetitől a legutolsó átdolgozásig vezető sorát valahol — esetleg több helyen — át kell vágni, s e cezúra(k)tól jobbra föltétlenül másnak kell lenni a főlap címfejének, mint balra. Akármelyik oldalon végezzük is el aztán az eredeti és összes átdolgozásainak egybegyűjtését, világos, hogy mindazokat a darabokat, amelyek a cezúra másik oldalára esnek, csak melléklappal hozhatjuk át az egységesített címfej oldalára. A melléklapi szinten történő egybegyűjtéssel természetesen együttjár, hogy minden olyan az egységesítettől eltérő címfejről, amely alatt a könyvcsalád akárcsak egyetlen tagjának a főlapja áll, utalni kell az egységesített címfejre (ld alább, 35–36 l.).

Egyébként maga a fent említett cezúra helyének a megválasztása is sok fejtörést okoz. E hely — vagyis ama pont, ameddig az átdolgozások főlapja az eredeti mű jegyei alá, s amelyen túl már saját jegyeik alá helyezendő — elvi alapon való meghatározására nincs mód, mert az eredetitől a legutolsó átdolgozásig vezető sor ugyanolyan tulajdonságokkal rendelkezik, mint a négytől a fehérig vezető. Egységes irányelv itt csak az lehet, hogy a könyvnek, elsősorban a címlapnak a fogalmazását és formáit kell irányadónak tekinteni. Persze ez az irányelv a gyakorlatban nemegyszer cserbenhagy. Különösen az okoz itt nehézséget, hogy az átdolgozásokat tartalmazó könyvek formai jegyei nem mindig egyértelműek, — így pl. amikor a könyv az eredeti átdolgozott kiadásának vallja ugyan magát, de az eredeti mű szerzőjének nevét és címét kisebb betűvel közli, mint az átdolgozásét. De vannak egyéb nehézségek is, — így például a címváltoztató szépirodalmi művek, amelyek tartalmi átalakuláson is átmentek, — ezeket nagyrészt különböző művekként célszerű kezelni, de az ellenkező is előfordul. Épp ezért ez a kérdés részletintézkedéseket követel, természetesen nem a második funkció nevében összegyűjtendő könyvfajtákat felsoroló paragrafusban, hanem a szabályzatnak egy későbbi, a kérdés alárendelt jelentőségének megfelelő pontján.

5. amelyek az egészet és önállóan megjelent részeit, szemelvényeit, kivonatát, ill. ezek fordításait tartalmazzák;
6. Az 1—5. pontok rendelkezései nemcsak az önállóan megjelent könyvekre vonatkoznak, hanem a más művekkel, illetve szövegekkel egyetlen könyvvé, bibliográfiai egységgé egybeolvasztva kiadott minden olyan műre, ill. szövegre is, amelyet függetlenül az őt magában foglaló könyv formai jegyeitől, a szabályzat saját formai jegyei alatt is fellelhetővé akar tenni a katalógusban.

A téma lezárásául még választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy az elmondottak alapján hogyan alakul a *mű* szó szerepe a címléírás terminológiájában. Semmi akadályja sincs annak, hogy ezt a szót a szokásos elmosódó jelentéssel megtartsuk, ha világosan leszögezzük, hogy a második funkcióról beszélve egy második jelentést adunk neki: ilyenkor *mű* alatt a fenti taxatív felsorolás könyvcsaládjainak a tagjai közötti összekötő kapcsolatot, tartalmuknak azt a közös tényezőjét értjük, amely a családba tartozó könyveket az olvasók részére kisebb-nagyobb mértékben felcserélhetővé teszi. Ebben a vonatkozásban tehát *mű*-ről már elvileg is csak olyankor beszélhetünk, ha vagy azonos szöveg ölt több különböző kiadásban, *könyvben*, anyagi alakot, vagy pedig több olyan könyvvel állunk szemben, amelyek eredetét és tartalmát tekintve is rokon szöveget tartalmaznak, — gyakorlatilag pedig csak olyankor van értelme e terminus használatának, ha e különböző kiadásokon különböző formai jegyek szerepelnek. Világos, hogy a *mű* szó e jelentésének semmi köze sincsen a köznap szöveghasználat mű-fogalmához, — viszont kétségtelen, hogy a terminus a második funkció vonatkozásában csak ezzel az átglyúrt tartalommal használható, miután csak ennek van meg az az éles körülhatároltsága, amely a címléírás terminológiájában elengedhetetlen. A *mű* szó e kettős jelentéssel való használatának nem kell zavart okoznia, ha mindig szem előtt tartjuk, hogy a köznapitól eltérő jelentéssel csakis a második funkció tárgyalsával kapcsolatban ruházzuk azt fel. A továbbiakban a félreértések elkerülése végett mindig idézőjelbe fogjuk tenni a „mű” szót, amikor ezzel a köznapitól eltérő jelentéssel használjuk.

A két, de különösen a második alapfeladat pontos megfogalmazása után végre megadhatjuk a választ a feltett kérdésre, hogy valóban indokolt-e e két feladatot két különböző alapfeladatnak tekinteni?

Mint mondtuk, az alapfeladat terminussal, az általános szokáshoz csatlakozva, a leíró katalógusnak nem az erre a megjelölésre elsősorban jogosult, valóban *alapfeladat*-t, hanem egyvel alacsonyabb szintű feladatait, az előbbi *alapfeladat* három szektorát, a formai jegyek felhasználásával hozzáférhetővé tett információnak három különböző tárgyra irányuló három fajtáját jelöljük meg. Az így felfogott alapfeladatok különbözőségét, egymásól való különállását ezek szerint az információ tárgyának különbözőségére alapozzuk. Mikor tehát most arra a kérdésre kell választ adnunk, hogy a két első alapfeladat valóban két különböző, különálló feladat-e, akkor azt kell megvizsgálunk, hogy e két feladat keretében nyújtott információ tárgyát valóban indokolt-e két különböző tárgynak tekinteni.

A választ megadja a két tárgy alapvető különbsége, amelyről már beszéltünk, ti. hogy az egyik anyagi, a másik szellemi jelenség. Ez a különbség a második funkció hagyományos megfogalmazásának elvetése után, az általunk javasolt meghatározások alapján is — ha nem is abszolút értelemben, de minden releváns szempontból, lényegében — változatlanul fennáll. Az első alapfeladat tárgya ezek szerint ugyanis a könyvnek az anyagi oldala a maga

anyagi formában megjelenő valóságos formai jegyeivel, lényegében tekintet nélkül a könyv tartalmára; a másodiké viszont az egyes könyvek közötti tartalmi kapcsolat, vagyis egy tisztán szellemi jelenség (amelynek meghatározásába csak később, e tárgy határainak megvonásánál játszanak bele anyagi momentumok: az, hogy a második funkció ellátását a publikáció formája korlátozza). E különbség miatt a második funkció elvileg közelebb áll a tárgyi katalógusok funkcióihoz, mint az első funkcióhoz. Szó sem lehet tehát arról, hogy a kettőt egy kalapba dobjuk, hogy ne lássunk bennük két teljesen különböző, különálló funkciót.

Végül még egy triviális érvet is megemlíthetünk. A két funkció egymásmelletti ellátása minduntalan kollíziókat, bonyodalmakat okoz a címleírásban, erősen ellentmondásossá teszi mai gyakorlatunkat, és számos távolról sem egyértelműen megnyugtató megoldás elfogadására kényszerít. Ilyen kollíziók egyetlen feladat ellátásán belül nem léphetnének fel — aminthogy teljes mértékben el is tűnnének, ha a két feladat bármelyikének ellátásáról lemondanánk. A legfontosabb ezek között a kollíziók között az a még ma is erősen vitatott kérdés, hogy melyik funkciónak adjuk a főlapot, a tényleges elsőbbséget a katalógusban. E kérdés körül sem lehetne oly éles a vita, ha nem két különálló feladattal állnánk szemben.

A KÉT ELSŐ ALAPFELADAT RANGSORA

Utolsó érvünk már átvezet a két funkció egymáshoz való viszonyának második problémájához — ahhoz a kérdéshez, hogy közülük melyik az első, a fontosabb, a katalógusban nagyobb hangsúlyt érdemlő?

Arról már beszéltünk, hogy modern viszonyok között, nagy állományú könyvtárakban általában az egyes könyvekről saját jegyeik alapján adott tájékoztatást tekintjük a leíró katalógus első feladatának, abban az értelemben, hogy ennek a feladatnak a hiánytalan ellátását tartjuk a leginkább nélkülözhetetlennek. A másik oldalon áll viszont az a tény, hogy leíró katalógusaink bejegyzéseinek három fajtája közül a legértékesebbet, a legteljesebb információt nyújtót: a főlapot, többnyire egységesített címfejjel látjuk el, vagyis a második és a harmadik funkció ellátásának szenteljük, az első funkció ellátására pedig ilyenkor a melléklapot vagy pláne az utalót használjuk fel. Igaz ugyan, hogy a nemzetközi gyakorlat ebben a vonatkozásban még távolról sem egységes, mégis, az egységesített jegyeknek már ma is van egy bizonyos előnye a könyvön szereplők előtt, s a fejlődés tendenciája is világosan az előbbieket további térhódításának az irányába mutat. A szerzői nevek kérdésében az egységesített címfej győzelme, joga a főlapra máris eldöntöttnek tekinthető, — a PT idevágó egyértelmű szabálya erről tanúskodik. A címet illetőleg a könyvön szereplő formának a második helyre szorulása még távolról sem ilyen világosan eldöntött, — helytelenül, mert ugyanazok az okok, amelyek a szerzői nevet illetőleg az egységesített formának juttatták az elsőbbséget, itt ugyanúgy fennállanak; az olvasó jobb kielégítésének szempontja a nagy- és szakkönyvtárakban ebben a vonatkozásban is a főlapnak az egységesített címfej alá tételét minősíti a magasabb rendű megoldásnak. De a jövőben is egyre inkább ebbe az irányba kell terelnie a fejlődést két tényezőnek: egyrészt annak, hogy az ellenkező gyakorlat és a szerzői nevet illető többségi gyakorlat ellentmondanak egymásnak, főleg pedig annak, hogy az egységesített címformának melléklapon való alkalmazása esetén a megtevéstől csonka katalógusbejegyzések csak terhes többlet-utalások segítségével küszöbölhetők ki. E megoldás esetén ugyanis nem lenne elég az egységesített cím alatt mellék-

lapok segítségével összegyűjteni a könyvcsalád valamennyi tagjára vonatkozó információt, hanem emellett még a különböző kiadások különböző jegyei alatt álló főlapok mellett is el kellene helyezni egy-egy az egységesített forma felé mutató utalást (ld még), mert különben a katalógusban szanaszét szórt főlapok bármelyikére bukkanó olvasó joggal hihetné, hogy a könyvtárban az őt érdeklő „műnek” csak az az egy vagy néhány kiadása van meg, amelyet az általa megtalált nem-egységesített címfej alatt álló egy vagy néhány főlap leír.¹⁶ Parentézisben megjegyezve, nem tudok róla, hogy a tárgyi címet csak melléklapon egységesítő gyakorlatok közül csak egy is ráébredt volna arra, hogy e megoldásnak elengedhetetlen korrektívuma az itt említett utalás-fajta!

Nem helytelen-e az, hogy ilyenformán az a katalógusfunkció, amelyet az elsőnek minősítettünk, a katalógusban ténylegesen egyre inkább a második helyre szorul? A válasz tagadó. Először is a szóban forgó gyakorlat megfelel az olvasó érdekének, aki az esetek nagyobbik részében nem meghatározott könyvet keres, hanem egy bizonyos „művet”. Másodszor pedig a logika is emellett a megoldás mellett szól: a második funkció lényege az összetartozó több könyvre vonatkozó információadás — már pedig ez a leghatékonyabban, az olvasók számára legkielégítőbben, s emellett a leggazdaságosabban, tehát a könyvtári üzem szempontjából is a legkielégítőbben, e könyvek főlapjainak az egybegyűjtése útján látható el. A melléklapokon elvégzett egybegyűjtés, a vele járó előbb említett „ld még”-utalásokkal, az olvasók jó részét kerülőutakra kényszeríti. Még sokkal terhesebb, sőt majdnem az egybegyűjtés feladatának elejtésével egyértelmű az egybegyűjtésnek utalások útján való elvégzése. Hiszen az utalóktól minden esetben tovább kell mennie a keresőnek a különböző címfejek alatt szétszórt főlapokhoz, — a katalógus ezzel a módszerrel tehát elvben lehetővé teszi ugyan az egyes „művek” teljes állományára vonatkozó információ megszerzését, de az összegyűjtést nem végzi el maga, hanem az olvasók vesződéses munkájára bízta. Az utalóknak erre a célra való felhasználása a gyakorlatban persze mindig csak a „ld még”-formára szorítkozik, de ebben a formájában is elég terhes. Ha arra gondolunk, hogy nemcsak az olvasókat, de bennünket könyvtárosokat is milyen türelmetlenné tesz, ha ott, ahol ezt vártuk, nem a keresett információt, hanem csak egy utalót találunk, akkor el kell ismer-nünk, hogy az utalók segítségével való egybegyűjtés valójában nem áll messze az egybegyűjtés elejtésétől. Világos, hogy ez a módszer azt sem biztosíthatja, hogy az olvasó a rendelkezésére álló különböző kiadások közül hozzájuthasson a neki — kor, nyelv, függelékek: jegyzetapparátus, kommentár, méltatás, stb. szempontjából — legmegfelelőbbhöz; ha az információ teljességéhez csak egy sor utalón keresztül juthat el, a legtöbb olvasó inkább meg fog elégedni a kevésbé megfelelő kiadással, mint hogy ezt a vesződéses utat végigjárja.

A második katalógusfunkcióval szemben, az elsőnél nincsen egybegyűjtési feladat, e funkció mindig csak egyetlen izolált könyv megtalálhatóvá tételére irányul — itt tehát távolról sem jelent olyan terhet az, hogy a kereső csak két lépcsőben, egy melléklap vagy egy utalás kerülőútján jut el a célhoz, mint a második funkció esetében.

Azt a katalógusfunkciót tehát, amelyet az elsőnek nevezünk és tekintünk, az esetek nagyobbik részében valójában csak másodsorban látjuk el, gyakorlatilag csak a második helyet juttatjuk neki. S ez így helyes is. Ha logikailag valóban meg is illeti az elsőség ezt az

¹⁶ Az egységesített címfej melléklapon való alkalmazása ellen szóló erre az érvre, amely szerintem az idevágó érvek leg súlyosabbjai közé tartozik, már 1960-ban rámutattam „Einiges über die Grundsätze der Titelaufnahme” c. írásomban. (Libri. 1960. vol. 10. no.3. 220—221.l.)

első funkciót, lévén ez a fontosabb, a nélkülözhetetlenebb, mégis, e funkció hatékony ellátása nem követelvén meg a gyakorlati elsőbbséget, a második funkcióé viszont igen, csak helyeselhetjük, hogy a tényleges fejlődés a gyakorlatban az első helyet egyre inkább az utóbbi kezére játssza. A valóságban tehát nincs itt ellentmondás — sem az elmélet nem szakad el a gyakorlattól, sem a gyakorlat nem siklik át elméletileg helytelen vágányra. Egszerűen arról van itt szó, hogy a két különböző nézőpontból különböző képet mutat a két funkció rangsora — vagyis e rangsor kérdésére nem adható egyértelmű válasz.¹⁷

A SZERZŐK ÖSSZES KÖNYVÉRŐL ADOTT INFORMÁCIÓ ÉS VISZONYA A MÁSIK KÉT ALAPFELADATHOZ

Hátra van még a funkciókat illető szokványos formula ama tételének a megvizsgálása, amely szerint a katalógusnak információt kell adnia arról, hogy egy-egy szerzőnek mely művei vannak meg a könyvtárban. Ezt a funkciót a következőkben harmadik funkciónak, harmadik alapfeladatnak fogjuk nevezni.

Mindenekelőtt a PT-formulában szereplő *mű* terminus pontos tartalmának a megállapítására van szükség. Egyrészt nem elég, ha a katalógus arról informál, hogy egy-egy szerzőnek milyen művei vannak meg a könyvtárban, hanem azt kell biztosítani, hogy az olvasó az egyes szerzők műveinek valamennyi meglevő kiadásáról, más szóval a szerző összes meglevő könyvéről tudomást szerezzen. Másrészt a *mű* szó itt is többet mond, mint ami valóságos szándékainkkal egyezik. Hiszen, amely művet nem akarunk regisztrálni a katalógusban — láttuk, hogy ez az eset igen gyakori —, arról nyilván a szerzői oeuvre keretén belül sem kívánunk információt adni. Ez a tétel azonban csak egy fenntartással érvényes. Vannak melléklap-fajtáink, amelyek — más művek katalógizálása során születve meg — mégis újabb tételekkel egészítik ki az egyes szerzők oeuvre-jéről adott információt: a közreadókról, szerkesztőkről, magyarázókról, fordítókról, előszó-írókról stb. készült melléklapok. Ezeknek a megírására két egymásba fonódó motívum készíti a címleíró. Egyrészt fel kívánja használni mindazokat a másodsorban számbajövő fogódzókat, amelyek esetleg alkalmasak arra, hogy célhoz juttassák a szerzőt, címet nem ismerő vagy rosszul ismerő olvasót, — másrészt azonban nyilván éppen a szerzői oeuvre-ről adott információnak említett teljesebb tétele a szándéka. Azt a kérdést, hogy a két indok közül melyik a nyomósabb, nem szoktuk felvetni. Ezt az teszi lehetségessé, hogy ezen a téren a legtöbb esetben nincs szükség központi szabályozásra — meglegedhetünk fakultatív szabályokkal, amelyeket az egyes könyvtár saját szükségletei szerint alkalmaz vagy mellőz. Amíg azt a kérdést, hogy hol kívánjuk megvonni a szerző „könyveinek”, pontosabban művei gyűjtőkiadványokba foglalt ama kiadásainak legalább is az alsó határát, amelyekről még számot adunk, célszerű általános érvénnyel szabályozni, addig a mások művei közreadása körüli közreműködés, a közreadói, fordítói munka, a kommentár, az előszó stb. esetében ezt többnyire mellőzhetjük, ill. a döntést az egyes könyvtárakra bízhatjuk. Mindkét kérdés részleteinek a tisztázása azonban már nem ide, hanem a katalógizálás tárgyainak kérdéscsoportjába tartozik.

¹⁷ A szóban forgó „ellentmondásra” már Eva Verona felhívja a figyelmet, de ő hi bát lát benne, s — nézetem szerint helytelenül — úgy érvel, hogy az elméletileg első funkciónak a gyakorlatban is meg kell adni az első helyet, a főlapot. Ld: Verona, E.: Literary unit versus bibliographical unit (= Libri, vol.9, no. 2. 1959. 94. l.).

Éppúgy, mint a második funkció, a harmadik is csak az esetek kisebbik részében válik el világosan az elsőtől, ti. olyankor, amikor a szerzőnek több neve (beleértve az írói neveket, álnveket is) vagy névformája ismeretes, s a katalogizálandó darab nem az egységesített nevet ill. névformát viseli, valamint a névtelenül megjelent kiadások esetében. Ha ezeknek a feltételeknek egyike sem forog fenn, a harmadik alapfeladat latens marad: az első alapfeladat ellátásával automatikusan ez is megoldódik.

A harmadik alapfeladat elemzésénél természetesen ugyanazok a teendők várnak reánk, mint az első kettőénél: meg kell vizsgálnunk először, hogy itt valóban alapfeladatról, másodszor, hogy valóban különálló, sui generis alapfeladatról van-e szó, és harmadszor, hogy fontosság, rangsor szempontjából hogyan viszonylik ez a feladat az első kettőhöz. E teendők elvégzése azonban itt már kevésbé lesz veszélyes, mert bizonyos közös kérdésekre az első két funkció tárgyalásánál már megkaptuk a választ. Egyébként ellentétben az első két funkció elemzésénél követett eljárással, itt a második kérdés vizsgálatát vesszük elsőnek sorra. Ezt az indokolja, hogy a szokványos formula szerint a harmadik funkció nem önálló funkció, hanem a „műveket” illető információadással együttesen képezi a második funkciót, szóval ennek — általában elsőként emlegetett — része. Érvelésünket könnyebben hozzáférhetővé teszi, ha ebből a közfelfogás által elfogadott álláspontból indulunk ki. Persze, a hagyományos felfogástól függetlenül is, mindenképpen fel kellene vetnünk a kérdést, hogy a harmadik alapfeladat valóban a másodiktól különböző feladat-e, hiszen a kettő lényege között is van rokonság — mindkettő összetartozó anyag egybegyűjtését, a katalógus anyagának egy bizonyos szerves csoportosítását követeli meg —, még feltűnőbb azonban a rokonság a két feladat megoldásának eszközei, technikája között.

A szóban forgó második kérdés persze a harmadik alapfeladatnak nemcsak a másodikhoz, hanem az elsőhöz való viszonyára is vonatkozik — logikailag tehát mindenekelőtt arra kíván választ, hogy a harmadik az elsőől különböző, különálló alapfeladat-e. Ennek a kérdésnek az eldöntése azonban nem okoz nehézséget. Az első és a harmadik feladat között olyan rokonság, mint a második és a harmadik között, nyilvánvalóan nincsen. Hiszen az első lényege a könyv-egyedek atomizált tömegének tekintett állomány megragadása, az egyedek közti minden kapcsolatra való tekintet, minden csoportosító, szervesen rendező szándék nélkül. A két feladat tehát jellegében nemcsak idegen egymástól, hanem bizonyos szempontból egyenesen ellentétes egymással, s így még kétség sem merülhet fel aziránt, hogy a harmadik funkció az elsőől élesen elkülönülő feladat.

Gondos vizsgálatot igényel azonban a második és a harmadik alapfeladat egymáshoz való viszonya. Az általában elfogadott felfogás, mint mondtuk, a kettőt egy kalap alá fogja, mintha egyetlen funkció két különböző részéről, összetevőjéről, vagy megnyilvánulási formájáról lenne szó, s ennek megfelelően mindössze *két* katalógusfunkciót ismer. A PT formulája is két alpontra tagolja a funkciókról szóló 2. §-t, az 5. §-ban pedig kifejezetten a 2. §-ban említett *két* funkcióról szól. Az első szerző, aki határozottan a leíró katalógus három különböző funkciójáról beszélt és rámutatott arra, hogy a második és a harmadik funkció teljesen különálló feladatok, Eva Verona volt.¹⁸ Álláspontját azóta már mások is magukévá tették.¹⁹

Az alábbiakban E. Verona talpraesett érvelését szeretném kikerekíteni, néhány új szempont felvetésével teljesebbé tenni.

¹⁸ Verona, id. mű, 79. l.

Jolley, id. mű, 4. l. — E. L. Tate: Main entries and citations (— The Library Quarterly, April 1963).

Az elterjedt formula nyilván a történeti fejlődés maradványa. Amint láttuk, kezdetben a közismert szerzői névforma használata eleget tett nemcsak a harmadik, de nagyjából a második alapfeladatnak is, s ez a két feladatot egyszerre szolgáló, közös eszköz eredményezhette azt, hogy maga a két feladat is eggyé olvadt össze a könyvtárosok tudatában. Ez viszont ismét visszahatott a gyakorlat fejlődésére, differenciálódására; késleltette egyrészt az anonimák különböző kiadásainak, másrészt a szerzők oeuvre-jén belül az egyes „műveknek” az együttartását előíró szabályok megjelenését. De amint e szabályok, bármilyen szórva-nyosan is, megjelentek, aki tudomást szerzett róluk, sőt akinek e szabályok felállításának a lehetősége csak megfordult az agyában, nem zárkozhatott el tovább a felismerés elől, hogy a szerzői oeuvre együttartása nem biztosítja a „művek” együttartását, tehát a két feladat egyáltalában nem esik egybe. Ennek az elméleti felismerésnek és a régi szemléletet e felismerés ellenére csak vonakodva feladó többségi gyakorlatnak az ellentmondásából születhetett meg az a kompromisszumos formula, amely máig is tartja magát, s amely megemlíti ugyan a két feladatot, de úgy tesz, mintha az csupán egy lenne. Ez a formula egyik frappáns példája vagy annak, hogy mi könyvtárosok milyen nehezen jutunk el „a nyilvánvaló felfedezéséig”, s hogy hagyományos elképzeléseinken csak akkor változtatunk, ha már nagyon keményen ütközünk bele a tényekbe, vagy pedig annak, hogy gondolataink és szándékaink pontos megfogalmazására és kifejezésére egyáltalában nem helyezünk súlyt.

A szóban forgó formula ugyanis sem egészében, sem részleteiben nem tartható. Egészében csupán abban az egyetlen esetben állhatna meg, ha a második és harmadik funkció egy magasabb rendű egésznek két része lenne, amelyek együtt pontosan kiadják az egészet. Ilyen egész, ilyen magasabb rendű funkció azonban, akárhogyan forgatjuk is a dolgot, nincsen. A két *rész*-funkció semmiféleképpen sem áll össze egészé, mindig kettő marad, lényegesen különböző tartalommal és célkitűzésekkel.

Ha a formula a maga egészében nem is, de legalább az az állítása, hogy itt csak egyetlen funkcióról van szó, menthető lenne abban az esetben, ha a második és harmadik funkció közül vagy az egyik az egész, a másik pedig ennek csak része, vagy pedig az egyik maga a funkció, a másik pedig e funkció ellátásának eszköze lenne. A formula a maga egészében ebben az esetben éppen azért lenne elvetendő, mert egy felsorolásban egyenrangú tagokként említene egészet és részét, illetve célt és eszközt. Emellett azonban még maga e részleges mentési kísérlet sem lehetséges — a második és harmadik funkció között nyilván sem az egész—rész, sem a cél—eszköz viszonya nem áll fenn.

A kérdés lezárása előtt talán nem lesz fölösleges egy olyan interpretáció cáfolatára néhány szót fordítanunk, amely egyesek szemében esetleg alkalmasnak tűnhetik a szóban forgó önmagának ellentmondó formula mentésére és igazolására. Ahhoz ugyanis, hogy a formula ilyen elképesztően szívósan tartja magát, aligha hozzá nem járulhatott valami olyasféle végig nem gondolt, zavaros elképzelés vagy inkább benyomás, hogy a formula első mondata a szerzős „művek” kiadásainak együttartásáról intézkedik, a második az anonimákéról, hogy tehát alapjában véve csak a „művekről” van itt szó, a „második” funkció valójában mégis csak egy: információnyújtás a „művekről”, s csak az ezt szolgáló eszközök — egységesített szerzői név, illetve egységesített cím — különbségére való tekintettel, a plasztikusabb, gyakorlat-közelibb előadás kedvéért vált szokásossá a feladat megfogalmazásának két részre való tagolása. Ez az elképzelés természetesen teljesen helytelen. Egyáltalában nem a szerzős mű—anonima ellentétéről van itt szó, hanem a funkció különbségéről. A teljes szerzői oeuvre egybegyűjtése egyrészt több, másrészt kevesebb, mint a „művek” egybegyűjtésének a szerzős „műveket” illető része. Több, mert — amint erre

E. Verona találóan rámutatott — a szerzős „művek” egybegyűjtése elvileg hiánytalanul megvalósítható az egész szerzői oeuvre egybegyűjtése nélkül is; úgy például, hogy minden szerzős „mű” különböző kiadásait szerzőjének ama neve, illetve névformája és a „mű” ama címe alatt gyűjtjük egybe, amely alatt az illető „mű” először vagy amely alatt a leggyakrabban jelent meg. Kevesebb, mert a „művekről” adandó információ hiánytalan ellátása egy-egy egységesített szerzői néven belül az egyes „művek” összes kiadásainak az egybegyűjtését, tehát a szerző könyveinek egy bizonyos másodlagos csoportosítását is megköveteli.

Az elmondottak világossá teszik, hogy a harmadik funkció olyan elemeket tartalmaz, amelyek túllépik úgy az első, mint a második funkció tartalmának kereteit, s így a harmadik funkció önálló, sui generis alapfeladat. Ezt a formális, logikai úton nyert eredményt konkrét tartalommal tölthetjük meg, s ezzel a gyakorlat embere számára meggyőzőbbé tehetjük, ha kielemezzük a harmadik funkció tartalmát, az általa ellátott szolgáltatokat ill. kielégített szükségleteket.

Ezeket a szolgáltatokat négy pontban foglalhatjuk össze — más szóval, az egyes szerzők összes könyve egybegyűjtésének igazolására négy érvt hozhatunk fel. Az első az, hogy így célhoz juttatjuk azt az olvasót, aki a szerzőnek egy meghatározott könyvét vagy művét keresi ugyan, de csak a szerző nevét tudja, a könyv ill. mű címét nem. A második az, hogy a „művek” különböző kiadásainak együtttartását a szerzős „művek” esetében a legcélszerűbben és legésszerűbben az egységesített szerzői nevek ill. névformák alkalmazásának a segítségével, tehát a harmadik funkció ellátása útján oldhatjuk meg. A harmadik érv, hogy a szerzők összes meglevő könyvéről adott tájékoztatással az állomány korlátai között kezére járunk annak az olvasónak, aki egy szerző egész munkásságáról kíván tájékozódni. A negyedik érvt viszont a könyvtár belső üzemi szempontja szolgáltatja: a könyvtárosnak munkája során gyakran van szüksége hol arra, hogy tájékozódjék egy szerző összes meglevő könyvéről (szerzeményező), hol arra, hogy szemügyre vehesse egy szerző összes meglevő könyvének címléírásait (feldolgozó).

E négy szolgáltatás közül az első kettő eszköz-szerepben mutatja be a harmadik funkciót — az első szolgáltatás az első és második katalógusfunkció, a második szolgáltatás a második katalógusfunkció eredményes ellátásának eszközeként.

Első érünknek az az olvasója, aki egy bizonyos szerző egy meghatározott könyvét vagy „művét” keresi, olyan kérdést tesz fel a katalógusnak, amelyre ennek elemi kötelessége választ adni. Persze a szóban forgó olvasó alapján véve jogos igényének van egy gyenge pontja is — az, hogy nem tudja a keresett könyv, illetve „mű” címét, és azt várja a katalógustól, hogy értesüléseinek, tudásának ezt a hézagát áthidalja. A katalógizálási gyakorlat — ez már többször szóba került — bizonyos korlátok között régtől fogva és világszerte törekszik is erre az áthidalásra. A szóban forgó esetben az áthidalás úgy a leghatásosabb és egyúttal a leggazdaságosabb, ha az egyes szerzők összes könyvének a főlapját egységesített névforma alá helyezzük, s a könyvön szereplő ettől eltérő nevet, ill. névformát utalás formájában iktatjuk be a katalógusba.

Ugyanezt a megoldást a második katalógusfunkció még egy másik szempontból is kézenfekvővé teszi — erre a szempontra hivatkozik a fenti négy érv közül a második. A könyvtáros és főleg az olvasó dolgát nagyon megnehezítené, ha ugyanannak az írónak a különböző „műveit” különböző nevek vagy névformák alatt kellene keresnie, aszerint, hogy pl. első kiadásuk vagy pedig kiadásaik többsége hogyan jelölte meg a szerzőt, — minduntalan előfordulna például, hogy olyan „műveket”, amelyek a szerző közismert neve ill. névformája

alatt is megjelentek, a katalógus egy kevésbé ismert név ill. névforma alatt gyűjtene össze. A katalógus által nyújtott információ csonka, sőt nemritkán félrevezető is lenne, ha a második funkció nem egészülne ki a harmadikkal, vagyis ha az egyes „művek” kiadásainak összegyűjtését nem a szerző összes könyve összegyűjtésének keretében oldanók meg. Ha egyszer vállaljuk a „mű” kiadásainak együttartását, akkor nyilván vállalnunk kell a szerzői oeuvre együttartását is, mert ezen az úton nemcsak hatásosabban és kielégítőbben, de egyszerűbben, olcsóbban is láthatjuk el az előbbi.

Ezek szerint a szerző könyveinek összességéről adott információ az első katalógus-funkció kielégítő ellátásának fontos, a másodikénak pedig egyenesen nélkülözhetetlen eszköze, s így, miután nem lehet kétséges, hogy a második funkciót vállaljuk, nyilván vállalnunk kell a harmadikat is.

Ha azonban a szerzői oeuvre-ről adott információnak más haszna nem lenne, mint amit eddig vázolt kettős eszköz-szerepében hajt, akkor semmi alap sem lenne arra, hogy a katalógus alapfunkciói közé soroljuk, s egy sorba állítsuk azzal a két katalógusfunkcióval, amelyeknek egyszerű eszköze; helyét tehát a katalógus-feladatok valamelyik alacsonyabb emeletén kellene kijelölnünk. Láttuk azonban, hogy a szerzői oeuvre együttartásának még két további előnye is van.

Az első az, hogy tájékoztatja az olvasót az egyes szerzők oeuvre-jéről — természetesen az állomány szabta határok között. Ezt a tájékoztatást a mai könyvtárlátogató el is várja, mert már hozzászokott, hogy számíthat rá — hiszen láttuk, hogy éppen ez az információ volt az, amit a katalógus fél évezreden keresztül úgyszólván sohasem szűnt meg nyújtani. De nemcsak a megszokás az, ami a katalógus által nyújtott információknak ezt az ágát igazolja. Egy-egy szerző oeuvre-je többé-kevésbé szervesen összefüggő szellemi egység, s az olvasó számára sokféle szempontból lehet értékes az az információ, amelyet e szellemi egység egészéről kap.

Nagyjából ugyanezek, a harmadik érvünket alátámasztó momentumokon nyugszik negyedik érvünk is, amely szerint a harmadik funkció a könyvtári üzem, a belső munka számára is értékes, az első két funkción túlmenő szolgáltatást nyújt.

Igaz, hogy a harmadik és negyedik érvben említett szolgáltatás a világ minden könyvtárában hiányos marad — a szerzők többségének oeuvre-jéről minden könyvtár katalógusa csak csonka információt ad. Ezt a hiányt azonban bizonyos fokig enyhíti, hogy éppen ott, ahol ez a legfontosabb, ti. a legolvasottabb szerzők életművéről, a nagy és a szakkönyvtárak katalógusai teljes vagy megközelítőleg teljes értékű információt nyújtanak.²⁰

Van aztán még egy súlyosabb érv is, amely ellene szól annak, hogy a leíró katalógustól elvárjuk azt a szolgáltatást, amelyre utolsó két érvünk hivatkozik, s ez az, hogy e szolgáltatás nincsen összhangban a leíró katalógus formális és aszisztematikus jellegével, lévén kifejezetten bibliográfiai, irodalom- ill. tudománytörténeti természetű. Ezt az érvet viszont hatástalanítja az a tény, hogy e szolgáltatást mai bibliográfiai apparátusunk csak nagyon szétszórtan, nehezen hozzáférhetően, az élő szerzőkre vonatkozólag sokszor egyáltalában nem nyújtja, a könyvtárak tárgyi katalógusai pedig jellegüknél, alapfeladataiknál fogva nem láthatják el. Ezért indokolt, hogy leíró katalógusaink ma tájékoztatást adjanak az

²⁰ A kisebb közművelődési könyvtárakra ez természetesen jóval szűkebb körben áll csak. Viszont ezekben egy újabb szempont szól a harmadik funkció vállalása mellett. E könyvtárak katalógusai ugyanis jóval tovább mennek el az olvasók oktatása terén, mint a nagy- és szakkönyvtárakéi, s e közművelődési funkciójuk újabb érvként értékelhető az egyes szerzők oeuvre-jéről adott információ mellett.

egy- szerzők oeuvre-jéről, s indokolt lenne ez akkor is, ha e tájékoztatás nem lenne egyúttal a katalógus által nyújtott tájékoztatás másik két ágának, az első két katalógusfunkciónak is fontos, ill. nélkülözhetetlen eszköze.

A szerző összes könyvéről adott, megfelelően csoportosított információ tehát a kielégített igények, szükségletek szempontjából nézve is különálló, a másik két funkció kereteit túllépő, sui generis feladatnak bizonyul.

Az utolsó válasza váró kérdésre, hogy ti. hogyan viszonylik ez a harmadik funkció fontosság, rangsor szempontjából az előző kettőhöz, éppúgy nem kaphatunk teljesen egyértelmű választ, mint ahogyan nem kaptunk ilyent a két első funkció rangsorának kérdésére sem. Ha azonban elfogadjuk a szokványos álláspontot az első funkció elsőségét illetően, ezzel már eldöntöttük a másik kettő sorrendjét is. E sorrendet ugyanis ebben az esetben az első funkcióval való rokonság foka határozza meg.

A „művekről” adott információ nyilván sokkal közelebb áll a könyvekről adott információhoz, mint a szerzői oeuvre-re vonatkozó. Hiszen — bár irányadó szempontja, a könyvek oldaláról nézve a dolgot, tagadhatatlanul tartalmi (tartalmuk alapján csoportosítja a könyveket) — tárgyai, a „mű” szempontjából nézve, éppúgy oszthatatlan egységek, mint az első funkció tárgyai. Az első funkció ellátása terén megköveteljük a katalógustól, hogy ugyanannak a könyvnek valamennyi az állományban levő példányáról tájékoztasson — a második funkció ezt az igényt, az egymás helyettesítésére alkalmas darabokról nyújtott hiánytalan információ követelését terjeszti ki a „mű” különböző kiadásaira. Az első és a harmadik funkció között, mint mondtuk, ilyesfajta rokonság nincsen. A harmadik funkció még sokkal kifejezettebben szervesen rendező, bibliográfiai jellegű, mint a második, és így már igen erősen eltávolodik az első alapfeladattól. A rokonság a két első funkció között tehát sokkal közelebb, mint az első és a harmadik között. Így a második helyre a „művekről” adott információt kell tennünk. A leíró katalógus szekuláris átalakulásának így az az egyik következménye, hogy az a katalógusfunkció, amely kezdetben vitathatatlanul az első helyen állott, ma már, legalábbis logikai szempontból, az utolsóra szorul.

S ebből aztán az a gyakorlati következtetés vonható le, hogy ha a második funkciónak a katalógusban elfoglalt hely, a főlap—melléklet kérdése szempontjából nem is kell föltétlenül kedvezőbb elbánásban részesülnie a harmadiknál, de az is indokolatlan lenne, ha kedvezőtlenebben részesítenők. Azok a könyvtárosok tehát, akik — mindig a nagy- és szakkönyvtárakról beszélve — teljes mértékben vállalják a harmadik funkciót, de részben elhárítják a másodikat, sőt még azok is, akik szó nélkül hajlandók átengedni a főlapot a harmadik funkciónak, de a másodiknak nem, a következtetlenség hibájába esnek: különböző vonatkozásokban csak különböző mértékben képesek elszakadni egy meghaladott fejlődési fázis gondolatvilágától és alkalmazkodni a leíró katalógus időközben átalakult szelleméhez.

•

Elérkeztünk mondanivalónk végére. A kitűzött programot végrehajtottuk — formailag hiánytalanul. Hogy eredményeink érdemileg is hiánytalanok lennének, azt persze semmi okunk sincs feltételezni, hiszen a gyomlálás nemigen szokott tökéletes eredménnyel jární. Minden valószínűség amellet szól, hogy a megvizsgált területen is akadnak még további logikai hibák, felületességek, pongyolaságok, amelyek elkerülték figyelmünket. De ha eredményeink ennek ellenére elegendők lennének annak az előrebocsátott állításunknak az alátámasztására, hogy a címleírás területén az uralkodó nézetekben még mindig gyakori a logikai hiba, az elfogadott formulákban a felületesség, a terminológiában a pongyolaság;

egyszóval hogy a címleírás elméleti megalapozása még eléggé kezdetleges stádiumban van, s így jó lenne sürgősen hozzálátni a megerősítéséhez — akkor mégis érdemes volt a fentieket elmondanunk.

DIE GRUNDAUFGABEN DES FORMALKATALOGS

(ZUSAMMENFASSUNG)

Die Herstellung von alphabetischen oder, richtiger, Formalkatalogen ist zwar eine Aufgabe ausschliesslich praktischen Charakters, es wäre jedoch ganz verfehlt, aus dieser Tatsache die Folgerung zu ziehen, die allem Anschein nach von den meisten Bibliothekaren de facto gezogen wird, nämlich dass ihre Lösung keiner besonderen theoretischen Vorarbeit bedürfe. Die Frage, der Beantwortung deren sich eine solche Vorarbeit zu allererst zu befeissigen hat, ist offenbar die Frage nach den Grundaufgaben des Formalkatalogs. Die Fachliteratur verfügt über eine bereits fast traditional gewordene Formel zur Beantwortung dieser Frage — diese Formel hat auch der Code-Entwurf der Pariser Konferenz sich zu eigen gemacht. Die Stellungnahme betr. die Funktionen des Formalkatalogs, die in dieser Formel zum Ausdruck kommt, entspricht im wesentlichen den Bestrebungen der Bibliothekare der Gegenwart, und ist deshalb als im grossen und ganzen gelungen zu bezeichnen. Trotzdem erweist es sich als lohnend, das ganze Problemkomplex der Grundaufgaben systematisch aufzurollen, wie das in dem vorliegenden Aufsatz versucht wird. Es zeigt sich hierbei einerseits, dass es in hohem Grade nützlich sei, unsere Absichten und Zielsetzungen einma näher ins Auge zu fassen und hierüber eine klare Rechenschaft abzulegen, andererseits aber auch, dass die erwähnte herkömmliche Formel in manchen Einzelheiten lückenhaft, unbestimmt, oder geradezu verfehlt sei.

Im Laufe dieser Untersuchung müssen erst zwei Präliminaraufgaben gelöst werden. Da wir Bibliothekare es noch nicht zu einer solchen leistungsfähigen Fachsprache gebracht haben wie z. B. die Juristen oder die Technik, so muss der Boden für die Lösung unserer eigentlichen Aufgabe vor allem in dieser Hinsicht vorbereitet werden. Dies erfordert nicht so sehr eine Vermehrung der spezifischen, der Umgangssprache fremden bibliothekarischen Termini, als vielmehr eine Präzisierung der Bedeutung der irreführenden mehrdeutigen Wörter der Umgangssprache, deren Beibehaltung uns zweckmässig erscheint. Die zweite Vorarbeit, die verrichtet werden muss, ist die genaue Klarstellung und präzise Formulierung der für unser Thema relevanten Tatsachen und Tatbestände der Titelaufnahme. Eine besondere Kategorie dieser Tatsachen bilden die bibliothekarischen Absichten, wobei nicht allein an die Motive zu denken ist, die uns zur Akzeptierung der Grundaufgaben des Katalogs veranlassen, sondern auch an diejenigen unserer den Formalkatalog betreffenden minder wichtigen Entscheidungen. Es ist überraschend aber doch wahr — es gibt sogar in dieser Hinsicht noch manches zu tun, da diese Fragen von den Katalogfachmännern und vor allem von den Verfassern von Instruktionen ebenso nachlässig behandelt werden wie diejenigen der Terminologie.

Nach der Verrichtung dieser beiden Vorarbeiten stellt es sich gleich heraus, dass der zweite und dritte Satz der herkömmlichen Formel in mancher Hinsicht verfehlt sind, indem sie nicht immer das Beabsichtigte ausdrücken und, was die Funktionen des Formalkatalogs betrifft, sich mit dem wirklichen Standpunkt des grösseren Teiles der bibliothekarischen öffentlichen Meinung der Welt verschiedentlich nicht decken. So ist vor allem die Gegenüberstellung von Buch und Werk, als der Objekte der im ersten und zweiten Satz genannten Aufgaben, verfehlt, denn dem Wort Werk kann auf keine Weise eine Bedeutung beigelegt werden, die sowohl mit dem beabsichtigten Inhalt des zweiten Satzes, wie auch mit der Bedeutung des Wortes in der Umgangssprache vereinbar wäre. Unhaltbar ist es ferner auch, die im zweiten und dritten Satz genannten Aufgaben als eine einzige Grundaufgabe hinzustellen. Die üblen Folgen dieser Formulierungsfehler machen sich in der unzureichenden Fassung bestimmter konkreter Bestimmungen der Katalog-Instruktionen, und letzten Endes in den Inkonssequenzen, Lücken und Unklarheiten im Aufbau der Kataloge selbst, bemerkbar. Ein ganz krasses Beispiel hierfür ist, dass die Bestimmungen sämtlicher Instruktionen betreffend die Objekte der Titelaufnahme mehr oder weniger lückenhaft sind. Das braucht uns nicht wunderzunehmen — die Entscheidung darüber, was im Katalog registriert werden soll, hängt ja von den Diensten ab, die man vom Katalog erwartet, solange also die Grundaufgaben des Katalogs nicht ganz klar festgelegt und formuliert sind, können auch die Objekte der Titelaufnahme nicht mit der erforderlichen Genauigkeit bestimmt werden.